

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

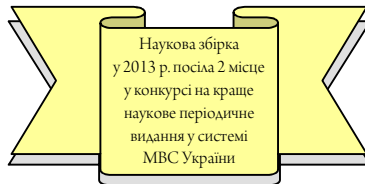
ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 4 (83) 2018

Харків 2019

*Збірник належить до категорії «В»
Переліку наукових фахових
видань України (п. 3 наказу
Міністерства освіти і науки України
від 15.01.2018 № 32)
і є фаховим з юридичних наук
(наказ МОН України
від 06.03.2015 № 261)*

Рекомендовано
до друку та до поширення
через мережу Інтернет
Вченою радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
протокол № 11 від 27.12.2018

Редакційна колегія:

В. В. Сокуренко – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ) – головний редактор;
М. Ю. Бурдін – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС) – заступник головного редактора;
П. О. Білоус (ХНУВС) – відповідальний секретар; **О. М. Бандурка** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **О. П. Гетманець** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. М. Головко** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); **В. А. Греченко** – д-р іст. наук, проф., засл. працівник освіти України (ХНУВС); **С. М. Гусаров** – д-р юрид. наук, член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **К. Р. Келлі** – д-р прав. наук, доц. (Університет Арканзасу, США); **В. В. Ковальська** – д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник (Одеський державний університет внутрішніх справ); **А. Т. Комзюк** – д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України (ХНУВС); **Т. М. Кравцова** – д-р юрид. наук, проф. (Сумський національний аграрний університет); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф., засл. працівник освіти України (ХНУВС); **О. В. Марцеляк** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); **Є. О. Мічурін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна); **О. М. Музичук** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС); **В. Д. Пчолкін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. Ю. Синявська** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **С. В. Слінько** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна); **В. М. Трубников** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна); **О. В. Тягло** – д-р філос. наук, проф., засл. працівник освіти України (ХНУВС); **В. В. Шендрик** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС); **Р. Б. Шишка** – д-р юрид. наук, проф. (Національний університет «Одеська юридична академія»); **О. Н. Ярмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Інститут законодавства Верховної Ради України, м. Київ)

У статтях збірника висвітлено широке коло актуальних проблем держави і права, боротьби зі злочинністю та охорони правопорядку, адміністративного права та процесу, фінансового, цивільного, господарського, трудового та екологічного права, підготовки кадрів для Національної поліції тощо.

Для науковців, правоохоронців-практиків, слухачів, курсантів та студентів юридичних закладів вищої освіти.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

Увага! Починаючи з № 2 (81) збірник видається під зміненою назвою, а саме до його основної назви українською мовою додано паралельну назву англійською («Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs»).

Наступний один номер збірника (№ 1 (84) за 2019 рік) буде видано під грифом секретності.

© Харківський національний університет
внутрішніх справ, 2018

MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

BULLETIN of Kharkiv National University of Internal Affairs

Collection of scientific papers

Founder and publisher –
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in December, 1995

No. 4 (Vol. 83) 2018

Kharkiv 2019

The collection belongs to the category “B” of the List of scientific professional editions of Ukraine
(p. 3 of the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated from January 15, 2018, No. 32) *and is a professional edition in the field of juridical science*

Recommended for publishing and distribution through Internet by the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs, protocol No. 11 dated from December 27, 2018

Editorial Board:

V. V. Sokurenko – Doctor of Judicial Sciences (J.S.D.), Prof., Honored Lawyer of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs) – Chief Editor; **M. Yu. Burdin** – J.S.D., Prof. (KhNUIA) – Deputy Editor; **P. O. Bilous** (KhNUIA) – Executive Secretary; **O. M. Bandurka** – J.S.D., Prof., academician of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA); **O. P. Getmanets** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. A. Grechenko** – Doctor of Historical Sciences, Prof., Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUIA); **S. M. Gusarov** – J.S.D., Prof., corresponding member of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA); **O. M. Holovko** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (V. N. Karazin Kharkiv National University); **Ch. R. Kelley** – Doctor of Law Science, Associate Prof. (University of Arkansas, USA); **A. T. Komziuk** – J.S.D., Prof., Honored Worker of SciTech of Ukraine (KhNUIA); **V. V. Kovalska** – J.S.D., Senior Research Officer (Odessa State University of Internal Affairs); **T. M. Kravtsova** – J.S.D., Prof. (Sumy National Agrarian University); **O. M. Litvinov** – Doctor of Judicial Sciences, Prof., Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUIA); **O. V. Martseliak** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (Taras Shevchenko National University of Kyiv); **Ye. O. Michurin** – J.S.D., Prof. (V. N. Karazin KhNU); **O. M. Muzychuk** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA); **V. D. Pcholkin** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. V. Shendryk** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA); **R. B. Shyshka** – J.S.D., Prof. (National University “Odessa Academy of Law”); **S. V. Slinko** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. Yu. Syniavska** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. V. Tiaglo** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof., Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUIA); **V. M. Trubnykov** – J.S.D., Prof. (V. N. Karazin KhNU); **O. N. Yarmysh** – J.S.D., Prof., corresponding member of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine)

Attention! *The next only one issue of the collection (No. 1 (Vol. 84) of 2019) will be published under wraps.*

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ	7
ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА	
Каленіченко Л. І., Слинько Д. В.	
Процесуальна складова юридичної відповідальності.....	11
ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ	
Бойчук В. Ю.	
Родовий, видовий та безпосередній об'єкт злочину, передбаченого статтею 330 Кримінального кодексу України.....	19
Горбачов В. П.	
Практика взаємовідносин прокуратури та жандармерії під час розслідування політичних злочинів	28
Книженко С. О.	
Поняття окремої криміналістичної методики та її види.....	38
Толочко В. В.	
Поняття та види адміністративно-правових засобів забезпечення економічної безпеки органами Національної поліції України	46
Шеленіна К. Г.	
Структура криміналістичної характеристики вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі	56
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО	
Ігонін Р. В., Вікторчук М. В.	
Сутність і ознаки адміністративно-правового регулювання в адміністративному праві України	68
ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО	
Вакулович Е. В.	
Анахронічність уживання поняття «підприємець» для позначення обов'язкового учасника публічного договору	76
НА КНИЖКОВУ ПОЛІЦІЮ	87
НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ.....	88
НАШІ АВТОРИ	93
ДО УВАГИ АВТОРІВ	94
ПЕРІОДИЧНІ НАУКОВІ ВИДАННЯ	
Харківського національного університету внутрішніх справ	94

CONTENT

ACTUAL INFORMATION FOR AUTHORS AND READERS.....	7
FUNDAMENTAL PROBLEMS OF STATE AND LAW	
Kalenichenko L. I., Slynko D. V.	
The procedural component of legal liability (<i>Ukr</i>)	11
PROBLEMS OF CRIME COMBATING AND KEEPING PUBLIC ORDER	
Boichuk V. Yu.	
Generic, specific and direct object of a crime under the Article 330 of the Criminal Code of Ukraine (<i>Ukr</i>).....	19
Gorbachov V. P.	
Practice of relationships between the Prosecutor's office and the gendarmerie in the investigation of political crimes (<i>Ukr</i>).....	28
Knizhenko S. O.	
The concept of a certain forensic technique and its types (<i>Ukr</i>)	38
Tolochko V. V.	
Concepts and types of administrative and legal means of ensuring economic security by the National Police of Ukraine (<i>Ukr</i>)	46
Shelenina K. H.	
The structure of forensic characteristics of murders committed by convicts in prisons (<i>Ukr</i>)	56
ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, INFORMATION LAW	
Igonin R. V., Viktorchuk M. V.	
Essence and features of administrative and legal regulation within administrative law of Ukraine (<i>Ukr</i>)	68
CIVIL AND COMMERCIAL LAW	
Vakulovych E. V.	
Anachronism in using the notion of "an entrepreneur" to refer to a mandatory participant of a public contract (<i>Ukr</i>).....	76
ON THE BOOKSHELF (UKR).....	87
NEWS OF SCIENTIFIC LIFE (UKR).....	88
OUR AUTHORS (UKR)	93
TO AUTHORS' ATTENTION (UKR).....	94
SCIENTIFIC PERIODICALS	
of Kharkiv National University of Internal Affairs (<i>Ukr</i>)	94

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ

Редакційна колегія інформує, що збірник наукових праць «**Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ**»:

I. Із серпня 2015 р. **включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International».**

Паспорт видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

<http://journals.indexcopernicus.com/++++.p24783655,3.html>.

II. Включено до рейтингу видань, що мають бібліометричні профілі в Google Академії, за версією проекту «Бібліометрика української науки».

Доступ до рейтингу видань:

http://nbuviar.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=journals.

Доступ до профілю видання в Google Академії:

https://scholar.google.com.ua/citations?user=mfG_xhkAAAAJ.

III. Підтримується **репозитарієм Харківського національного університету внутрішніх справ** (KhNUiAIR – **<http://v2.sherpa.ac.uk/id/repository/3190>**), який має міжнародну реєстрацію.

IV. У серпні 2015 р. **zareestrovano в «Polska Bibliografia Naukowa»** (PBN, Польська наукова бібліографія) – на порталі Польського міністерства науки і вищої освіти, який акумулює інформацію, що стосується польських і зарубіжних академічних наукових журналів, а також про публікації польських науковців.

Паспорт видання в базі даних порталу можна переглянути за посиланням:

<https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/51408>.

V. У серпні 2015 р. **zareestrovano в «Research Bible»**, більш відомий як «ResearchBib» – міжнародній мультидисциплінарній відкритого доступу базі даних наукових журналів, публікацій та конференцій.

Поточну інформацію про видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

<http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1999-5717>.

VI. Описано в україномовній версії **Вікіпедії** – Вільної енциклопедії за посиланням: **https://uk.wikipedia.org/wiki/Вісник_Харківського_національного_університету_внутрішніх_справ**.

Дописувачем статті про збірник може стати кожний.

VII. Із жовтня 2018 р. **співпрацює з Агентством Crossref**, усім опублікованим матеріалам присвоюється ідентифікатор DOI.

Більш детальну інформацію про збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ» дивіться на сайті видання за адресою: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Про зміни в редакційній політиці видання

Починаючи з наступного номера відповідно до змінених у 2018 році програмних цілей (основних принципів) змінюються рубрики (предметні напрями досліджень) видання. Програмними цілями збірника є: поширення результатів наукових досліджень і передового досвіду науково-педагогічного складу Університету й інших закладів вищої освіти, висвітлення актуальних проблем боротьби зі злочинністю, охорони, правопорядку та підготовки кадрів для Національної поліції, вдосконалення правового регулювання цивільних, трудових та інших відносин в Україні тощо. **Предметними напрямками досліджень** (рубриками), що висвітлюватимуться на сторінках збірника, стають:

- теорія та філософія права; порівняльне правознавство; історія права та держави;
- конституційне право; муніципальне право;
- цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародно-правовий напрям у сфері приватного права;
- господарське право; господарське процесуальне право;
- трудове право; право соціального забезпечення;
- земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право;
- адміністративне право і процес; фінансове право;
- кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право;
- кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;
- судоустрій; прокуратура та адвокатура;
- міжнародно-правовий напрям;
- інформаційне право; право інтелектуальної власності;
- право національної безпеки; військове право.

Триває **формування оновленого складу редколегії** збірника згідно з новими рубриками. Перевага під час прийняття вчених у члени редколегії надається тим, хто, маючи науковий ступінь з юридичних наук, має також публікації відповідного профілю у виданнях, включених до баз Scopus чи Web of Science Core Collection (бажаною є наявність щонайменше 3 статей у 2 різних виданнях). **Запрошуємо** таких науковців до виконання покладених на членів редколегії завдань, основними з яких є участь у визначенні редакційної політики видання і формуванні редакційного портфелю наукових публікацій, організація рецензування (пошук рецензентів) або особисте здійснення рецензування за профілем, вирішення питань щодо прийняття статей до публікації. Бажання (готовність) стати членом редколегії оформлюється письмовою згодою науковця (форма нами розроблена), дані про нього стають доступними на сайті видання та у певних наукових базах.

Продовжуючи заходи з належного рецензування наукових статей, також **запрошуємо до виконання функцій рецензентів**; ними можуть стати вчені, які здійснюють дослідження за спеціальністю і мають за останні 3 роки не менше 1 публікації у виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, або закордонних виданнях, включених до Web of Science Core Collection та/або Scopus.

Пропозиції з цих питань просимо направити на адресу електронної пошти редакції visnyk.hnuvs@ukr.net.

ACTUAL INFORMATION FOR AUTHORS AND READERS

Editorial Board informs, that the collection of scientific papers “**Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs**”:

I. Since August 2015 is **comprised into the international scientometric database Index Copernicus International**.

The passport of the edition can be viewed in the database by the following link:

<http://journals.indexcopernicus.com/+++++,p24783655,3.html>.

II. It is included into the ranking of editions with bibliometric profiles in Google Scholar according to the project «Bibliometrics of Ukrainian Science».

Access to the ranking of editions:

http://nbuviap.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=journals.

Access to the edition’s profile in Google Scholar:

https://scholar.google.com.ua/citations?user=mfg_xhkAAAAJ.

III. Supported by the **repository of Kharkiv National University of Internal Affairs** (KhNUiAIR – <http://v2.sherpa.ac.uk/id/repository/3190>), which has the international registration.

IV. On August 2015 is **registered in «Polska Bibliografia Naukowa»** (PBN, Polish scientific bibliography) – on the web portal of Polish Ministry of Science and Higher Education, which accumulates information concerning Polish and international academic scientific journals, as well as about publications of Polish scholars.

The passport of the edition can be viewed in the database by the following link:

<https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/51408>.

V. On August 2015 is **registered in «Research Bible»**, more famous as «ResearchBib» – international multidisciplinary open access database of scientific journals, publications and conferences.

Current information about the edition can be viewed in the database by the following link:

<http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1999-5717>.

VI. Described in the Ukrainian version of **Wikipedia** – Free Encyclopedia by the link: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вісник_Харківського_національного_університету_внутрішніх_справ. Anyone can be a contributor to the article about the collection.

VII. Since October 2018 cooperates with the **Crossref Agency**, all published materials have the DOI identifier.

More detailed information about the collection of scientific papers “Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs”, please view at the edition’s website: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Updated headings since 2019:

- Theory and Philosophy of Law; Comparative Law; History of Law and State;
- Constitutional Law; Municipal Law;
- Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International and Legal Direction in the Sphere of Private Law;
- Commercial Law; Commercial Procedural Law;
- Labor Law; Social Guaranteeing Law;
- Land Law; Agrarian Law; Environmental Law; Natural Resources Law;
- Administrative Law and Procedure; Financial Law;
- Criminal Law and Criminology; Penal Law;
- Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Examination; Operative and Search Activity;
- Judicial System; Procuracy and Legal Profession;
- International and Legal Area;
- Informational Law; Intellectual Property Law;
- National Security Law; Military Law.

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34.018

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2018.4.01>

Лідія Іванівна Каленіченко,

*доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави і права;*

 <https://orcid.org/0000-0003-4068-4729>,
e-mail: kalenichenkolida@gmail.com;

Дмитро Вікторович Слинько,

*доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави і права;*

 <https://orcid.org/0000-0001-7960-615X>,
e-mail: dimasdv1974@rambler.ru

ПРОЦЕСУАЛЬНА СКЛАДОВА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Визначено та проаналізовано процесуальну складову юридичної відповідальності. Доведено, що її зміст полягає в такому: по-перше, юридична відповідальність настає лише за умови наявності необхідних підстав, до яких належить і процесуальна підстава; по-друге, порядок притягнення до юридичної відповідальності визначається нормами процесуального права; по-третє, юридична відповідальність реалізується через правозастосовну діяльність держави.

Ключові слова: юридична відповідальність, відповідальність, процесуальна діяльність, правозастосовна діяльність, правозастосування.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Незалежно від форми державного правління, державного устрою та державного (політичного) режиму юридична відповідальність є однією з гарантій дієвості всієї правової системи взагалі та права зокрема.

Ефективність дії права як соціально-правового регулятора поведінки людей у суспільстві певною мірою залежить від успішності реалізації, втілення в життя юридичної відповідальності.

Юридична відповідальність є складним правовим явищем, яке умовно можна уявити та дослідити через низку складових частин (елементів). У сукупності та взаємодії ці елементи (складові) становлять досліджуване правове явище, розкривають його сутність і зміст, гносеологічну й аксіологічну природу.

Процесуальна складова є одним із суттєвих елементів юридичної відповідальності. Юридична відповідальність – це передбачені санкціями норм права й забезпечені можливістю застосування державного примусу несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких відповідний суб'єкт права зазнає за вчинене правопорушення та які процесуально закріплено в передбаченому законодавством порядку [1], вона реалізується саме через низку послідовних дій, які спрямовано на досягнення відповідної мети.

Дослідження процесуальної складової юридичної відповідальності, з одного боку, розкриває сутність цього правового явища, а з іншого, – певною мірою дозволяє впливати на ефективність його реалізації.

Стан дослідження проблеми

В юридичній літературі питання юридичної відповідальності досліджували такі вчені, як І. А. Безклубий, С. В. Бобровник, В. К. Гришук, А. М. Завальний, Р. Я. Заяць, О. В. Іваненко, М. І. Козюбра, Л. О. Макаренко, Н. М. Пархоменко, Н. М. Оніщенко, С. П. Погребняк, Т. І. Тарахонич, О. Д. Тихомиров та ін. У свою чергу, проблематика юридичного процесу досліджувалась у роботах С. С. Алексеєва, І. В. Атаманчука, В. М. Горшеньова, М. С. Кельмана, О. Г. Лук'янової, М. В. Максютіна, С. М. Олейнікова, А. О. Павлушиної, І. М. Погрібного, О. О. Сидоренко, О. Є. Солдатової та ін. Проте процесуальна складова юридичної відповідальності ще не перебувала в центрі уваги вчених – теоретиків права.

Мета і завдання дослідження

У зв'язку із зазначеним поставлено мету визначити та проаналізувати процесуальну складову юридичної відповідальності. Ця мета конкретизується у таких *завданнях*: довести наявність процесуальної складової у змісті юридичної відповідальності, проаналізувати сутність цієї складової у межах досліджуваного правового явища.

Наукова новизна дослідження

Удосконалено теоретичні уявлення про зміст і сутність процесуальної складової юридичної відповідальності. Обґрунтовано, що, по-перше, юридична відповідальність настає лише за умови наявності необхідних підстав, до яких належить і процесуальна підстава; по-друге, порядок притягнення до юридичної відповідальності визначається нормами процесуального права; по-третє, юридична відповідальність реалізується через правозастосовну діяльність держави.

Виклад основного матеріалу

Реалізація юридичної відповідальності має певні порядок і процедуру здійснення. У механізмі покладання юридичної відповідальності на особу існує низка стадій, представлених послідовністю відповідних нормативнозакріплених дій. Сукупність визначених правом послідовних процесуальних дій, спрямованих на забезпечення реалізації правових приписів індивідуально визначеними суб'єктами права, у загальному вигляді є процесуальною складовою юридичної відповідальності.

Одним із загальнотеоретичних наукових аргументів на користь наявності процесуальної складової у змісті та сутності юридичної відповідальності є те, що це правове явище реалізується через правозастосовну діяльність держави.

Юридична відповідальність виникає в результаті правопорушення, вчинення об'єктивно протиправного діяння у визначених законом випадках. При цьому згадані правопорушення, об'єктивно протиправне діяння (у визначених законом випадках) являють собою юридичний факт, що породжує правові відносини відповідальності. Звернімо увагу на те, що у правових відносинах юридичної відповідальності, як правило, однією із сторін виступають державні органи (наприклад, поліція, прокуратура, суд), наділені державно-владними повноваженнями, які застосовують норми права з метою вирішення та врегулювання конкретних життєвих ситуацій.

Як інститут об'єктивного права юридична відповідальність – статичне явище, вона є сукупністю норм права, що закріплюють несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких відповідний суб'єкт права зазнає за вчинене правопорушення. Проте як елемент змісту правовідносин юридична відповідальність є динамічною правовою категорією, що виникає та розвивається в межах конкретної суперечки про право, у межах конкретних правових відносин охоронного характеру. При цьому, як правило, у такого роду правових відносинах однією стороною виступає держава, а іншою – правопорушник. «Спочатку в законодавчому акті кожен випадок невиконання обов'язку, із зазначенням його відмінних (кваліфікуючих) ознак визначається як правопорушення, а офіційне затвердження з боку держави про скоєння особою правопорушення – розглядається у межах правового спору, сторонами якого є з одного боку держава, а з іншого – правопорушник» [2, с. 27].

В юридичній науковій літературі деякі автори в межах інституту юридичної відповідальності виокремлюють два її різновиди – приватно-правову та публічно-правову відповідальність [2; 3, с. 34–35; 4]. При цьому з першого погляду аналіз виокремлених особливостей зазначених видів юридичної відповідальності, на нашу думку, може призвести до поверхневого хибного висновку про те, що приватноправова відповідальність реалізується не через правозастосовну діяльність.

Так, наприклад, С. І. Вершиніна зазначає, що існує два «правові типи» юридичної відповідальності: юридична відповідальність перед державою та юридична відповідальність перед приватною особою [2, с. 29]. Авторка звертає увагу на те, що процес реалізації зазначених типів юридичної відповідальності є різним. Процес реалізації публічно-правової відповідальності (відповідальності перед державою) «здійснюється лише у межах правозастосовної діяльності спеціально уповноважених осіб, які діють від імені і за дорученням держави. При цьому сама правозастосовна діяльність суворо формалізована і складається з певних етапів» [2, с. 28]. Натомість приватноправова відповідальність (відповідальність перед приватною особою) «здійснюється особою, яка не має державно-владних повноважень» [2, с. 28], «за умови невиконання особою обов'язку у приватноправових відносинах, де безпосередньо постраждалим є приватний суб'єкт, а держава виступає як третя сторона, яка забезпечує виконання винним суб'єктом свого юридичного обов'язку» [2, с. 27].

Спираючись на викладене, можна зазначити, що приватноправова відповідальність у деяких випадках реалізується без втручання державних органів, так, відповідно, і не через правозастосовну діяльність. Проте цей умовивід лише певною мірою висвітлює одну з особливостей приватноправової відповідальності, а не її сутність у цілому.

Ми цілком погоджуємось із думкою С. І. Вершиніної про те, що публічно-правова та приватноправова відповідальності є різними типами юридичної відповідальності, кожен з яких має свої особливості. Проте як прояви того ж самого правового явища зазначені типи юридичної відповідальності є тісно пов'язаними з державно-правовим примусом, вони реалізуються безпосередньо або опосередковано через правозастосовну діяльність.

Безперечним є те, що публічно-правова відповідальність (кримінально-правова, адміністративно-правова) реалізується безпосередньо через правозастосовну діяльність. Після доведення факту вчинення правопорушення у передбаченому законом порядку держава притягає особу до юридичної відповідальності, в чому і проявляється публічна природа державного примусу та публічно-правовий характер юридичної відповідальності [2, с. 28].

Дещо іншою є роль державно-правового примусу та правозастосовної діяльності в разі приватноправової відповідальності. У правових відносинах, що є предметом приватноправового регулювання, держава виступає як третя сторона, яка забезпечує (є гарантом) виконання одним суб'єктом правових відносин юридичних обов'язків перед іншим суб'єктом. І «без державного втручання приватноправова відповідальність може бути повністю застосована за умови, що суб'єкт відповідальності погоджується з мірою покарання й виконує його добровільно» [2, с. 28]. Таким чином, однією з особливостей приватноправової відповідальності є можливість добровільного взяття на себе винним суб'єктом несприятливих наслідків майнового, особистого чи організаційного

характеру, без безпосереднього втручання держави в цей процес. При цьому, якщо правопорушник та постраждала сторона не можуть самостійно вирішити правовий спір між собою, у ці правові відносини вступає держава й у результаті правозастосовної діяльності притягає відповідного суб'єкта права до юридичної відповідальності.

За таких умов маємо підстави констатувати, що факт можливості притягти відповідного суб'єкта до відповідальності (у приватноправових відносинах) за допомогою державних органів впливає на свідомість суб'єкта відповідальності та спонукає його до добровільного «взяття та несення» юридичної відповідальності. Тобто в цьому разі приватноправова відповідальність реалізується опосередковано через правозастосовну діяльність держави й формує маргінальний тип правомірної поведінки.

Окрім зазначеного, *про процесуальну складову юридичної відповідальності свідчить той факт, що остання настає лише за умови наявності необхідних підстав, до яких належить і процесуальна підстава.*

Заходи юридичної відповідальності до особи, яка вчинила правопорушення, застосовуються за умови наявності таких підстав:

1) нормативно-правової підстави, тобто відповідної норми права у системі чинного законодавства, яка закріплює юридичну можливість застосування заходів юридичної відповідальності до відповідного конкретного суб'єкта права;

2) фактичної підстави, тобто вчинення забороненого у чинній системі норм протиправного діяння, яке є конкретним передбаченим у чинній системі права (законодавства) складом правопорушення;

3) процесуальної підстави, тобто правозастосовного акта, в якому містяться встановлені фактична та юридична підстави застосування заходів юридичної відповідальності до конкретної особи та який набув у законної сили [2, с. 28].

Зазначені вище підстави є необхідними для настання юридичної відповідальності у публічних галузях права (наприклад, у кримінальному, адміністративному праві). Проте в галузях приватного права (наприклад, у цивільному праві) для настання юридичної відповідальності може бути достатньо нормативно-правової та фактичної підстав. Такий стан справ пояснюється специфікою методів правового регулювання публічних і приватних галузей права, а також суб'єктивним складом їх правових відносин.

У межах публічних галузей права однією із сторін у відносинах, пов'язаних з реалізацією юридичної відповідальності, завжди виступає держава. Відповідно, притягнення до юридичної відповідальності «завершується винесенням правозастосовного акта, в якому повинні бути встановлені як фактичні, так і юридичні підстави застосування відповідальності до особи, що скоїла правопорушення» [2, с. 28]. Тобто для реалізації юридичної відповідальності у публічно-правових галузях права потрібна наявність трьох вищезазначених підстав (нормативно-правової, фактичної, процесуальної).

Натомість у приватних галузях права притягнення до відповідальності та її покладання стають можливими за умови наявності лише двох указаних підстав – нормативно-правової та фактичної. Існують випадки в галузях приватного права, коли правові відносини відповідальності виникають на підставі домовленості учасників цих відносин. Наприклад, якщо суб'єкт правопорушення, вчинення об'єктивно протиправного діяння (у передбачених законом, договором випадках) погоджується з «покаранням», що застосовується до нього, він може його добровільно прийняти та виконати. У цьому випадку необхідності мати процесуальну підставу для юридичної відповідальності немає. Якщо ж суб'єкт відповідальності не погоджується добровільно нести несприятливі наслідки організаціїного, майнового чи морального характеру, постраждала сторона може звернутися до компетентних державних органів та отримати відповідний правозастосовний акт, який буде процесуальною підставою юридичної відповідальності.

Таким чином, на відміну від публічних галузей права, у приватних галузях права для притягнення суб'єкта і покладання на нього юридичної відповідальності інколи буває достатньо наявності двох підстав (нормативно-правової та фактичної).

Підтвердженням аргументу на користь процесуальної складової юридичної відповідальності виступає така науково обґрунтована теза: «поза процесуальною формою юридична відповідальність є неможливою».

Норми юридичної відповідності реалізуються лише в межах правозастосовної діяльності, а отже, є тісно пов'язаними із правозастосовним процесом.

За своїм обсягом правозастосовний процес є домінуючим у системі юридичного процесу, а за своїм призначенням, на нашу думку, поступається лише правотворчості. У загальному вигляді правозастосовний процес є правовою діяльністю компетентних органів і посадових осіб із вирішення конкретної юридичної справи; процесом, який спрямовано на забезпечення реалізації правових приписів індивідуально визначеними суб'єктами права.

Правозастосування, розповсюджене у різних сферах суспільного життя, безпосередньо пов'язується з реалізацією інтересів і потреб різних суб'єктів права і, перш за все, особи, тобто виконує найбільш суттєву функцію у механізмі правового регулювання [5]. Правозастосовна діяльність завжди є пов'язаною з вирішенням конкретної справи, в результаті якої встановлюється наявність або відсутність суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасників правовідносин, визначаються їх міра й обсяг, а в охоронних правовідносинах в разі застосування санкцій визначаються вид і міра юридичної відповідальності [2, с. 23]. Таким чином, у межах вирішення конкретної життєвої ситуації (наприклад, розгляду позовної заяви в суді стосовно незаконності звільнення особи з роботи) під час процесуальної діяльності: а) встановлюється факт наявності чи відсутності правопорушення, порушення суб'єктивних прав, учинення об'єктивно протиправного діяння у випадках, передбачених законом чи

договором; б) вирішується правовий спір; в) визначаються вид і міра юридичної відповідальності тощо.

Однією з особливостей правозастосовної діяльності є її стадійність. «Правозастосовна діяльність як процес опосередкованої реалізації права складається з кількох послідовних стадій, результати кожної з яких потім знаходять своє відображення у відповідному акті застосування права» [6, с. 100].

У зв'язку з тим, що юридична відповідальність реалізується в межах правозастосовної діяльності, є підстави стверджувати, що процесуальна форма для втілення в життя її норм є обов'язковою. Звернімо увагу на те, що в цьому контексті ми говоримо мову про інститут відповідальності у публічних галузях права, хоча в галузях приватного права реалізація відповідальності також не може існувати поза процесуальною формою.

Процес реалізації відповідальності у приватному праві відрізняється від процесу реалізації відповідальності у публічному праві. Однак як у публічному, так і у приватному праві притягнення до відповідальності та покладання юридичної відповідальності регулюються процесуальними нормами та здійснюються в межах процесуальних відносин, які слугують формою відносин юридичної відповідальності. Тобто *порядок притягнення до юридичної відповідальності визначається нормами процесуального права й має певний процесуальний порядок*.

Висновки

Одним із суттєвих елементів юридичної відповідальності як системного складного правового явища є процесуальна складова.

Зміст процесуальної складової юридичної відповідальності полягає у тому, що, по-перше, юридична відповідальність настає лише за умови наявності необхідних підстав, до яких належить і процесуальна підстава; по-друге, порядок притягнення до юридичної відповідальності визначається нормами процесуального права; по-третє, юридична відповідальність реалізується через правозастосовну діяльність держави.

Список бібліографічних посилань: **1.** Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність як явище об'єктивного права. *Право і Безпека*. 2016. № 2 (61). С. 31–37. **2.** Вершинина С. И. Юридическая ответственность как вид государственного принуждения. *Вектор науки Тольяттинского государственного университета*. 2009. № 5 (8). С. 23–30. **3.** Витрук Н. В. Конституционная ответственность: вопросы теории и практики // Конституционно-правовая ответственность: проблемы России, опыт зарубежных стран / под ред. С. А. Авакьян. М. : МГУ, 2001. С. 33–35. **4.** Крусс В. И. Конституционные критерии юридической ответственности. *Конституционное и муниципальное право*. 2006. № 4. С. 15–22. **5.** Слинко Д. В. Юридичний процес: історія, теорія, практика : монографія. Харків : НТМТ, 2017. С. 321. **6.** Слинко Д. В. Особливості правозастосовного процесу в діяльності органів внутрішніх справ. *Право і Безпека*. 2015. № 3 (58). С. 97–102.

Надійшла до редколегії 14.12.2018

Kalenichenko L. I., Slynko D. V. The procedural component of legal liability

The procedural component of legal liability has been determined and analyzed. It has been proved that, first, legal liability arises only if there are necessary grounds, including the procedural basis; and secondly, the procedure for bringing to legal liability is determined by the norms of procedural law; thirdly, legal liability is implemented through the law-enforcement activities of the state.

It has been substantiated that the fact of the possibility to bring the relevant subject to liability (in private relations) with the help of state agencies affects the awareness of the subject of liability and induces him to voluntarily “take and bear” legal liability. Private liability is realized indirectly through the law-enforcement activity of the state and forms the marginal type of lawful conduct.

Attention has been paid to the fact that, unlike public law branches, it is sometimes sufficient to have two grounds (regulatory and factual) in private law branches to bring to justice and to induce legal liability.

It has been emphasized that the process of the realization of liability in private law differs from the process of its implementation in public law. However, bringing to liability both in public and in private law is regulated by procedural norms and is implemented within the framework of procedural relations that serve as a form of relations of legal liability.

Keywords: legal liability, liability, procedural activity, law-enforcement activity, enforcement.

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

УДК 343.32

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2018.4.02>

Володимир Юрійович Бойчук,

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (м. Харків),
кафедра кримінального права № 1;*

<https://orcid.org/0000-0002-8139-7286>,
e-mail: boychukvu@ukr.net

РОДОВИЙ, ВИДОВИЙ ТА БЕЗПОСЕРЕДНИЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 330 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Проведено дослідження одного з обов'язкових елементів складу злочину, передбаченого ст. 330 КК України, – його об'єкта. На підставі кримінальної теорії суспільних відносин охарактеризовано родовий, видовий та безпосередній об'єкти цього злочину, розкрито системний характер взаємозв'язків між ними. Визначено зв'язуючий елемент, через який формується система об'єктів злочину, передбаченого ст. 330 КК України. Таким зв'язуючим елементом названо загальну сферу суспільної діяльності – національну безпеку України, де задані суспільні відносини виникають, розвиваються та функціонують.

Ключові слова: склад злочину, об'єкт злочину, суспільні відносини, стаття 330 КК України.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Дослідження об'єкта конкретного складу злочину має важливе теоретичне та практичне значення. Адже саме йому завдається шкода або створюється загроза її завдання конкретним злочинним діянням. Більше того, саме суспільні відносини, а не будь-який інший елемент складу злочину містять в собі ті цінності та блага, що поставлені під охорону кримінального закону. Правильне розуміння об'єкта злочину в процесі правозастосовної практики сприяє правильній кваліфікації конкретного злочину, відмежуванню його від інших антисоціальних діянь.

Стан дослідження проблеми

Об'єкт злочину, передбаченого ст. 330 КК України, був предметом спеціального дослідження О. С. Самойлової [1, с. 7], а також

розглядався в науково-практичному коментарі КК України [2, с. 693]. Проте визначення його родового об'єкта зводиться лише до дублювання назви розділу XIV КК України, до якого включена ст. 330, а його видовий об'єкт не розглядається взагалі. Більше того, при їх формулюванні разом з безпосереднім об'єктом з поля зору випадає вказівка та їх природу, на те, що ними є суспільні відносини у певних сферах суспільної діяльності.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є формування комплексного та вичерпного уявлення про об'єкт злочину, передбаченого ст. 330 КК України. *Мета* дослідження досягається шляхом послідовного вирішення таких *завдань*: визначення поняття об'єкта злочину у кримінальному праві та його класифікації як основи дослідження; визначення родового, видового та безпосереднього об'єктів аналізованого злочину як елементів окремої системи; висвітлення взаємозв'язків між елементами системи об'єкта цього злочину; формулювання авторського визначення родового, видового та безпосереднього об'єктів досліджуваного складу злочину.

Наукова новизна дослідження

Визначено місце об'єкта злочину, передбаченого ст. 330 КК України, відповідно до сфер суспільної діяльності, удосконалено його зміст з урахуванням природи походження та комплексності цього явища. При визначенні родового та видового об'єкта сформульовано вказівку на той елемент суспільних відносин, який для них є об'єднуючим.

Виклад основного матеріалу

У науці кримінального права під об'єктом злочину розглядають суспільні відносини, що знаходяться під охороною кримінального закону [3, с. 23–39, 63–65, 69]. Під останніми, у свою чергу, розуміють різноманітні зв'язки, які складаються між людьми в процесі їх суспільного життя [4, с. 15].

Визнаною є класифікація об'єктів злочину «за вертикаллю». Вона полягає у їх поділі залежно від ступеня узагальненості охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, які виступають об'єктами різних злочинів, на: загальний, родовий і безпосередній [5, с. 85–91], і які співвідносяться як філософські категорії: загальне, особливе, одиничне (окреме) [6, с. 140].

Під родовим (груповим) об'єктом розуміється об'єкт, який охоплює певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною і економічною сутністю суспільних відносин, що повинні охоронятися внаслідок цього єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм [7, с. 201]. Поряд із родовим об'єктом виділяють також

підгруповий (видовий) об'єкт злочину, якщо всередині великої групи споріднених суспільних відносин, які заслуговують єдиної, комплексної, кримінально-правової охорони, можна розрізнити більш вузькі групи відносин, що відображають один і той самий інтерес учасників цих відносин або ж виражають деякі тісно пов'язані інтереси одного й того самого об'єкта [7, с. 203–204]. Під безпосереднім об'єктом розуміються ті конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини Кримінального кодексу України, і яким заподіюється шкода злочином, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину [5, с. 106].

Однорідність суспільних відносин визначається на основі об'єктивних критеріїв, серед них виділяють тотожність або схожість учасників відносин і збіг або схожість соціальних інтересів, які становлять зміст суспільних відносин [7, с. 201]. Родовий об'єкт, як правило, описується законодавцем при формулюванні відповідного розділу Особливої частини КК України.

Зокрема, розділ XIV КК України, до якого включена ст. 330, має назву «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації». Отже, на перший погляд, родовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 330 КК України, є суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову і мобілізації, про що зазначалось і в спеціальній літературі [1, с. 7; 2, с. 693].

Проте таке формулювання родового об'єкта не позбавлено недоліків, адже воно лише дублює назву розділу XIV КК України та не враховує всі суспільні відносини, які поставлені під охорону цим розділом. Зокрема, поза його межами залишаються суспільні відносини у сфері охорони службової інформації, яка збирається у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни. Також, як зазначалось раніше, групуфікація об'єктів злочину відбувається на основі об'єктивних критеріїв – тотожності або однорідності складових елементів охоронюваних суспільних відносин, їх соціального призначення в ньому, якими є суб'єкти, предмет та зміст [8, с. 143]. Тому визначення родового та й видового об'єктів повинно містити вказівку саме на той елемент, який є об'єднуючим у конкретному випадку. Ним, на нашу думку, є предмет цих відносин як певний стан безпеки у конкретній національній сфері.

Більш детальний аналіз указаних злочинів, закріплених у розділі XIV КК України, дозволяє зробити висновок, що всі вони спрямовані на завдання шкоди національним інтересам або національній безпеці у певних сферах. Для підтвердження цієї тези слід звернутись до положень законодавства, які регулюють відносини у сфері

охорони державної таємниці, службової інформації, зібраної у процесі оперативно-розшукової діяльності, контррозвідувальної діяльності та сфері оборони країни, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

Так, у ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» визначено, що *розголошення державної таємниці може завдати шкоди національній безпеці України*¹. З цього формулювання можна зробити висновок, що сфера охорони державної таємниці входить до сфери забезпечення національної безпеки України. А отже, і суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці охоплюються системою суспільних відносин у сфері забезпечення національної безпеки.

Аналогічний підхід законодавця закладений і в Законі України «Про доступ до публічної інформації» в частині охорони службової інформації. Так, ст. 6 цього Закону передбачено, що обмеження доступу до службової інформації здійснюється *виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, а її розголошення може завдати істотної шкоди цим інтересам*².

Терміни «національна безпека» та «національні інтереси» визначаються Законом України «Про національну безпеку України», у ч. 1 ст. 1 та ст. 3 якого зазначено, що національна безпека – це захищеність національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. А національні інтереси розглядаються як те, що знаходиться під захистом держави³.

Захист державної таємниці та службової інформації, зібраної у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності та у сфері оборони країни, належить до сфери інформаційної безпеки та є національним інтересом в інформаційній сфері. Це визначається Доктриною інформаційної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017, у розділі 3 якої зазначається, що національними інтересами України в інформаційній сфері є захищеність державної таємниці та іншої інформації, вимоги щодо захисту якої встановлені законом⁴.

Інформаційну безпеку держави, у свою чергу, слід розглядати як частину національної безпеки у цілому. Законодавець дає класифікацію видів національної безпеки в ч. 4 ст. 3 Закону України «Про

¹ Про державну таємницю : закон України від 21.01.1994 № 3855-XII.

² Про доступ до публічної інформації : закон України від 13.01.2011 № 2939-VI.

³ Про національну безпеку України : закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII.

⁴ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» : указ Президента України від 25.02.2017 № 47/2017.

національну безпеку України», де зазначається, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо. Тобто, якщо національна безпека в цілому – це стан захищеності важливих інтересів людини і громадянина, держави або суспільства, то інформаційна безпека також являє собою стан захищеності певних інтересів (інформаційних, воєнних, державних тощо).

Поняття інформаційної безпеки є широким за змістом і включає в себе не тільки безпеку державної таємниці та службової інформації, що збирається у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності та у сфері оборони країни. Згідно з Доктриною інформаційної безпеки України, до цього поняття також входить безпека таких національних інтересів, як забезпечення конституційних прав і свобод людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації; розвиток інформаційного суспільства, зокрема його технологічної інфраструктури тощо.

З метою забезпечення як національної, так і інформаційної безпеки чи окремо безпеки державної таємниці і службової інформації, що збирається у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності та у сфері оборони країни як її складових, у суспільстві виникають та функціонують відповідні відносини. Ці три сфери суспільних відносин формують власну підсистему, та їх зв'язок прослідковується у наступному: ціле становлять суспільні відносини з приводу забезпечення національної безпеки, до їх кола входить група суспільних відносин з приводу забезпечення інформаційної безпеки, а до неї, у свою чергу, входить підгрупа суспільних відносин з приводу забезпечення безпеки державної таємниці та службової інформації, що збирається у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності та у сфері оборони країни.

Отже, першою складовою родового об'єкта злочину, передбаченого ст. 330 КК України, на нашу думку, є суспільні відносини, які виникають з приводу забезпечення безпеки державної таємниці та службової інформації, що збирається у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності та у сфері оборони країни.

При визначенні суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом у сферах недоторканності державних кордонів та забезпечення призову та мобілізації України, слід керуватись аналогічною логікою. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про державний кордон України» захист державного кордону України, є невід'ємною частиною загальнодержавної системи забезпечення

національної безпеки¹. З цього випливає, що захист державного кордону є складовою системи забезпечення національної безпеки, а отже, і суспільні відносини у сфері забезпечення охорони державного кордону входять до системи суспільних відносин у сфері забезпечення національної безпеки України.

Таким чином, другою складовою родового об'єкта злочину, передбаченого ст. 330 КК України, слід вважати суспільні відносини, які існують у зв'язку із забезпеченням безпеки державного кордону України.

Забезпечення призову і мобілізації також належить до сфери національної безпеки України, що підтверджується наступним. Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» у ч. 3 ст. 1 передбачено, що призов на військову службу та дотримання правил військового обліку є складовими військового обов'язку громадян. При цьому в ч. 2 цієї ж статті визначається, що військовий обов'язок устанавлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення та Державної спеціальної служби транспорту, посади в яких комплектуються військовослужбовцями².

Водночас, згідно з визначенням поняття «військове формування», закріпленим у ч. 13 ст. 1 Закону України «Про оборону України», останнє створюється для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій³.

Отже, забезпечення призову і мобілізації належить до сфери оборони країни, завданням якої, поряд з іншими, є захист її національних інтересів. Поняття оборони країни визначається в ст. 1 Закону України «Про оборону України» як система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

Повертаючись до класифікації видів національної безпеки, зазначеної у ч. 4 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України»,

¹ Про державний кордон України : закон України від 04.11.1991 № 1777-ХІІ.

² Про військовий обов'язок і військову службу : закон України від 25.03.1992 № 2232-ХІІ.

³ Про оборону України : закон України від 06.12.1991 № 1932-ХІІ.

можна побачити, що законодавець виділяє такий її різновид, як воєнна безпека. Цим же Законом у ст. 1 визначається, що воєнна безпека – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз. Якщо провести порівняльний аналіз визначення оборони країни та воєнної безпеки, можна побачити, що перша розглядається як система заходів для забезпечення другої. А враховуючи те, що призов і мобілізація є складовою оборони, то вона є засобом забезпечення військової безпеки.

Підтверджує тезу про зазначене співвідношення цих понять і положення Стратегії національної безпеки України, затвердженої указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015, відповідно якої забезпечення готовності держави, її економіки і суспільства до оборони та відбиття зовнішньої агресії у будь-яких формах і проявах (зокрема у формі гібридної війни), підвищення рівня обороноздатності держави є ключовим пріоритетом політики національної безпеки¹.

Аналогічно співвідносяться й суспільні відносини, які виникають у цих сферах. Зокрема, суспільні відносини у сфері забезпечення призову і мобілізації є складовими суспільних відносин у сфері воєнної безпеки. А останні, у свою чергу, входять до більш широкого кола суспільних відносин у сфері національної безпеки.

Отже, третьою складовою родового об'єкта злочину, передбаченого ст. 330 КК України, слід вважати суспільні відносини, що існують з приводу воєнної безпеки в частині забезпечення призову та мобілізації.

Висновки

Якщо привести три визначені складові у діалектичну єдність, родовий об'єкт злочину, передбаченого статтею 330 КК України, можна визначити як *суспільні відносини, які існують з приводу безпеки державної таємниці та службової інформації, зібраної у процесі оперативно-розшукової, контрольно-розвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, а також безпеки державного кордону України та військової безпеки в частині забезпечення призову і мобілізації*.

Відповідно, видовий об'єкт цього злочину становить більш вузьке коло специфічних суспільних відносин, які пов'язані із забезпеченням стану інформаційної безпеки. Його можливо сформулювати як *суспільні відносини, які існують з приводу безпеки державної*

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015.

таємниці та службової інформації, зібраної у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни.

Безпосереднім об'єктом злочинного діяння, передбаченого ст. 330 Кримінального кодексу України, є суспільні відносини, які існують з приводу безпеки службової інформації, зібраної у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни.

Список бібліографічних посилань: 1. Самойлова О. С. Кримінально-правова характеристика передачі або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 20 с. 2. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2: Особлива частина. 1040 с. 3. Бажанов М. И. Уголовное право. Общая часть. Днепропетровск : Пороги, 1992. 167 с. 4. Келле В. Ж. Роль субъективного фактора в совершенствовании социалистических общественных отношений. *Философия науки*. 1968. № 1. С. 15–20. 5. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с. 6. *Философский словарь* / под ред. И. Т. Фролова. М. : Политиздат, 1987. 590 с. 7. Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления. *Сборник ученых трудов Свердловского юридического института*. 1969. Вып. 10. С. 184–225. 8. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків : Право, 2016. 256 с.

Надійшла до редколегії 04.12.2018

Boichuk V. Yu. Generic, specific and direct object of a crime under the Article 330 of the Criminal Code of Ukraine

The author has carried out the research of one of the mandatory elements of corpus delicti under the Art. 330 of the Criminal Code of Ukraine – its object. In the course of its analysis, the author has considered general classification of objects of a crime generally adopted in the doctrine of criminal law of Ukraine (depending on the degree of generalization of the social relations protected by the criminal law, which are the objects of various crimes) into general, generic, specific and direct ones. The concept and essence of general, generic, specific and direct objects of a crime under the Art. 330 of the Criminal Code of Ukraine, are determined on the basis of views on the object from the standpoint of the theory of social relations.

It has been emphasized that general, generic, specific and direct objects of a crime under the Art. 330 of the Criminal Code of Ukraine constitute a system, that is, they are not just a simple set, but are in interdependence. The link element through which the system of objects of this crime is formed is defined as the general sphere of social activity, where the mentioned social relations arise, develop and operate, namely, the national security of Ukraine. Thus, all

social relations, which are put under the protection of Section XIV of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, arise and function in general in order to safeguard the interests of Ukraine's national security.

Generic object of a crime under the Art. 330 of the Criminal Code of Ukraine, has been defined as social relations existing with regard to the security of state secrets and official information gathered in the course of operative and search, counter-intelligence activities, in the field of the country defense, as well as the security of the state border of Ukraine and military security in terms of providing draft call and mobilization.

Accordingly, the specific object of this crime is more narrow range of specific social relations that are associated with ensuring the state of information security. It was formulated as social relations that exist with regard to the security of state secrets and official information gathered in the process of operative and search, counter-intelligence activities, in the field of the country defense.

The direct object of a criminal act under the Art. 330 of the Criminal Code of Ukraine, was admitted as social relations that exist with regard to the security of official information gathered in the process of operative and search, counter-intelligence activities, in the field of the country defense.

The author has revealed the systemic nature of interrelations between the generic, specific and the direct object of a crime, stipulated by the Art. 330 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: *corpus delicti, object of a crime, social relations, Article 330 of the Criminal Code of Ukraine.*

УДК 343.163:351.742“18/19” DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2018.4.03>

Василь Павлович Горбачов,

кандидат юридичних наук, доцент,
Донецька обласна колегія адвокатів;

<https://orcid.org/0000-0001-8632-8768>,

e-mail: gorvp582@ukr.net

ПРАКТИКА ВЗАЄМОВІДНОСИН ПРОКУРАТУРИ ТА ЖАНДАРМЕРІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Розглянуто практику взаємовідносин прокуратури та жандармерії під час розслідування політичних злочинів у Російській імперії після судової реформи 1864 року. Обґрунтовано, що такі взаємовідносини не були однозначними – разом із «взаєморозумінням» були наявні також випадки прямих конфліктів. Надалі під час проведення дізнання багато прокурорських чинів стали втрачати свою неупередженість і поступово перетворилися у провідників жандармських цілей.

Ключові слова: прокуратура, жандармерія, політичні злочини, розслідування, дізнання.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Одним із показників ефективності правоохоронної діяльності є ступінь реалізації приписів законів. Однак досвід показує, що нерідко практична діяльність правоохоронних органів значно ухиляється від дотримання вимог чинних законів. Показовим прикладом є історія взаємовідносин прокуратури та жандармерії в Російській імперії.

Стан дослідження проблеми

У дорадянський період це питання не мало достатнього висвітлення у зв'язку з тим, що в сучасників не було доступу до численних секретних документів. У радянський і сучасний періоди певну увагу питанням взаємовідносин прокуратури та жандармерії під час розслідування політичних злочинів приділено у працях В. Г. Бессарабова, Ю. М. Горячковської, О. Г. Звягінцева, С. М. Казанцева, К. П. Краковського, Р. В. Савуляка, В. В. Сухоноса, П. Ф. Щербини, О. Н. Ярмиша та інших науковців. Однак недостатньо дослідженими залишаються фактичні взаємовідносини прокуратури та жандармерії, різні їх варіації й тенденції розвитку.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є охарактеризувати взаємовідносини прокуратури та жандармерії під час розслідування політичних злочинів у

Російській імперії після судової реформи 1864 року. Для досягнення цієї мети визначено такі *завдання*:

- розкрити фактичні взаємовідносини прокуратури та жандармерії;
- визначити різні види та форми цих взаємовідносин;
- з'ясувати напрям їх трансформації.

Наукова новизна дослідження

Уперше обґрунтовано різноманітність фактичних взаємовідносин між прокуратурою та жандармерією (від взаєморозуміння до конфліктів) та їх трансформацію в напрямі втрачання багатьма прокурорськими чинами своєї неупередженості.

Виклад основного матеріалу

У результаті проведення судової реформи 1864 року обов'язок переслідування за державні злочини було покладено на прокурорів судових палат. При цьому до проведення попереднього слідства прокурор палати миг доручити провести належне дізнання місцевому прокуророві, його товаришеві або поліції. Жандармерію до проведення дізнання Статут кримінального судочинства (СКС) не допускав. Положення про корпус жандармів від 9 вересня 1867 року (§ 26) на жандармські управління покладало лише «спостережливі» завдання. Однак на практиці жандармерія все ж втручалася в розслідування державних злочинів, доволіно проводила арешти, обшуки тощо, що викликало протидію з боку судової влади [1, с. 308–309]. У зв'язку з адміністративним свавіллям у провінції відбувалися неодноразові зіткнення прокуратури з адміністрацією. Це давало підстави говорити про антагонізм між судом і адміністрацією, необхідність зблизити обидві влади та погодити їх діяльність [2, с. 79].

У 1870 році шеф жандармів П. А. Шувалов висловив міністрові юстиції К. І. Палену думку про те, що для підвищення ефективності діяльності прокуратури корисним було б надати їй сприяння з боку жандармерії, яка мала відомості, корисні для розкриття злочинів. Створена у зв'язку з цим спільна комісія двох міністерств підготувала «Правила про порядок дій чинів корпусу жандармів щодо дослідження злочинів», які 19 травня 1871 року були затверджені імператором [3, с. 48]. Однією з офіційних цілей цього закону було сприяння судовій владі з боку жандармів у виявленні злочинних діянь. Однак фактично це було узаконення їх діяльності у кримінальному процесі. Жандармерія отримала повноваження проводити дізнання, а на прокуратуру закон покладав обов'язок нагляду за цією діяльністю.

Кожне відомство в законі від 19 травня 1871 року вбачало свої переваги. Працівники жандармерії вважали, що цей закон давав їм

можливість впливати на судове відомство. У судовому відомстві вважали, що цей закон був «винахідливим способом обрізати крила жандармерії за допомогою долучення до неї прокуратури», тому що до цього жандармерія користувалася повною незалежністю в політичних дізнаннях, а новий закон певною мірою підпорядкував її контролю судового відомства [4, с. 145]. У порівнянні з дореформеним періодом, коли жандармерія не була підпорядкована прокурорському нагляду [5, с. 13], цей закон змінив її юридичні стосунки із прокуратурою.

У роз'ясненнях до закону від 19 травня 1871 року шеф жандармів зазначив, що закон відтепер зв'яже чинів жандармського корпусу із прокуратурою, якій вони допомагають у розкритті злочинних діянь як судова поліція [6, с. 260]. За твердженням сучасників, на підставі дізнання, що проводилося жандармерією під спостереженням прокуратури, відбулося задумане ініціаторами закону зближення цих двох органів, у яких за духом і змістом судових статутів не могло та не повинно було бути нічого спільного [7, с. 607–608]. А. Ф. Коні в 1878 році зауважив, що закони від 19 травня 1871 року і 7 червня 1872 року докорінно змінили порядок розслідування політичних справ, що існував до цього. Для порушення та розслідування цих справ «прокурорський нагляд був з'єднаний тісними узами з чинами корпусу жандармів» [8, с. 332].

Після ухвалення зазначеного закону працівники прокуратури стали брати досить активну особисту участь у проведенні дізнань. За зауваженням А. Ф. Коні, їх юридичні знання та досвід не могли не здійснити «морального тиску» на менш досвідчених і менш освічених чинів жандармського корпусу, які зовсім не були підготовлені до проведення формального дізнання. Результати цього тиску проявилися дуже швидко: за рідкісними винятками «прокурори зробилися дійсними й повновладними хазяями дізнань, а жандармські чини – писарями постанов і протоколів під диктування прокурорів» [8, с. 333]. Повна юридична безпорадність у питаннях дізнання підкорила жандармських чинів прокуратурі. У перші роки чинності зазначеного закону таке підпорядкування було майже загальним правилом, тому відповідальність за характер і результат дізнань покладалася переважно на прокуратуру [7, с. 607–608], а в інструкціях прокурорів деяких судових палат прямо вказувалося, що відповідальність за неповноту дізнання про державний злочин, проведеного чинами окремого корпусу жандармів, лежала на працівникові прокуратури, який спостерігав за проведенням цього дізнання [9, с. 6]. У результаті прокурор, залучений до діяльності, яка в багатьох випадках зовсім не мала судового характеру, став нерідко втрачати під час дізнання за законом від 19 травня 1871 року «своє первісне

значення охоронця закону й безстороннього спостерігача за правильністю дій особи, яка провадить дізнання» [8, с. 333].

Щодо взаємодії між прокуратурою та жандармерією, то шеф жандармів у 1871 році говорив про бажаність, щоб начальники жандармських управлінь «засвоїли собі той істинно вірний погляд на сутність своїх нових відносин до обвинувальної влади, за яким найголовнішою метою спільних їхніх прагнень повинна бути васама перед користі справи, а не та або інша форма їх зносин і взагалі зовнішні переваги того або іншого службового становища, не розмноження паперової переписки, а всіляке спрощення способів зносин з прокурорським наглядом повинно зробитися головним прагненням чинів корпусу жандармів». Шеф жандармів рекомендував начальникам жандармських управлінь та їх помічникам у випадках серйозних подій особисто відвідувати працівників прокуратури, навіть якщо ті були нижче за службовим становищем [6, с. 268–269]. Колишній прокурорський працівник, а пізніше директор департаменту поліції О. О. Лопухін під час призначення О. І. Спиридовича начальником Київського охоронного відділення дав йому «життєву пораду» знайти підтримку у прокуратурі, тому що «одному в житті не прожити» [10, с. 114].

Відомчі циркуляри міністерств внутрішніх справ і юстиції закликали прокуратуру та жандармерію до координації своїх дій. Зокрема, міністр юстиції М. Г. Акімов 14 січня 1906 року в циркулярі № 91 звернув увагу прокурорів на те, що діяльність із боротьби із селянськими беззаконнями може виявитися палідною і такою, що відповідає цілям уряду, лише за умови повної взаємодії з місцевою адміністративною владою, а в необхідних випадках – і з військовим начальством [11].

Фактичні стосунки прокуратури та жандармерії не можна оцінити однозначно. Вони багато в чому залежали від конкретних осіб і могли бути діаметрально протилежними: від повного взаєморозуміння до прямих конфліктів.

У питаннях взаємовідносин із прокуратурою сучасники виділяли дві основні категорії жандармів: 1) прості та добродушні, нерідко «досить порядні», але «зовсім непередготовлені» офіцери (це були більшість провінційних жандармських офіцерів, які не могли та не наважувалися що-небудь робити без вказівок прокуратури, а у випадку відсутності прокурорського нагляду (за бездіяльності прокуратури або внаслідок її обтяження іншими справами) вони проводили такі дізнання, в результаті яких нічого не виявляли та нічого не з'ясовували); 2) більш здатні, обізнані й енергійні, але глибоко пройняті специфічним «жандармським» духом (вони були нечисленними й частіше зустрічалися у столицях і серед новопризначених жандармів, їх

діяльність відрізнялася «розшукним характером і повною зневагою до особистої свободи»). З такими жандармами прокуратурі «доводилося рахуватися й або вести стомлюючу й нелегку боротьбу, або вступати в компроміси». Активні прокурори вступали в боротьбу з жандармерією, а пасивні, які вважали за краще ні в що не втручатися, найбільше опікувалися тим, «як би не вийшло будь-яких неприємних зіткнень, сперечань ...», особливо в такій пекучій і небезпечній сфері, як політична репресія». Зустрічаючись із активною жандармерією, пасивна прокуратура відступала та, обмежуючись підписанням протоколів і постанов, залишала питання переслідування жандармам [7, с. 608–610].

Незважаючи на різні стосунки між прокуратурою та жандармерією, в суспільстві існуючий рівень політичних репресій «приписувався спільній і солідарній діяльності запопадливих жандармів із запопадливими прокурорами» [7, с. 610–611].

На практиці у взаємовідносинах між прокуратурою та жандармерією вироблялися деякі неписані правила, які не були нормативно врегульовані. Наприклад, закон не передбачав узгодження із прокуратурою арештів підозрюваних. Однак жандармські управління це робили, а прокурори на підтвердження такого узгодження ставили свої підписи на постановках про арешти. Більше того, товариш прокурора Харківського окружного суду Дукмасов у 1884 році за однією зі справ висловився про те, що жандармський чиновник до винесення письмової постанови про обрання запобіжного заходу повинен був переговорити із прокурором судової палати. Така позиція в нього сформувалася під безпосереднім керівництвом прокурорів судової палати [12, арк. 125, 128зв.–129, 144, 453].

Прокуратура сприяла жандармерії і в оперативній роботі. Зокрема, колишній директор департаменту поліції й товариш міністра внутрішніх справ С. П. Білецький пояснив, що склад агентури з осіб, які притягалися до відповідальності за політичні злочини, комплектувався за сприянням прокуратури. Ця система вироблялася роками, і міністри «дивилися на це, як на аксіому» [13, т. 3, с. 342, 372]. За узгодженням із прокуратурою вживалися заходи щодо вилучення з матеріалів дізнання протоколів допитів, які могли «провалити заагентуреного обвинувачуваного» [13, т. 1, с. XVI].

Між прокуратурою та жандармерією поступово встановилися стосунки взаєморозуміння. За спогадами колишнього начальника Київського губернського жандармського управління генерала В. Д. Новицького, закон від 19 травня 1871 року, що зв'язав дії чинів корпусу жандармів з діяльністю органів обвинувальної та судової влади, спочатку «на практиці йшов туго, ... але потім час згладив всі шорсткості» [14, с. 94]. Товариш прокурора Харківського окружного

суду Дукмасов говорив про те, що міцність його особистих стосунків з жандармерією призводила до того, що йому й жандармським офіцерам, які діяли під його спостереженням, доводилося «боротися тільки зі злочинами, а не між собою» [12, арк. 128зв. – 129, 144]. С. П. Білецький відзначав, що «між міністром внутрішніх справ і міністром юстиції був тісний зв'язок. ... Цей зв'язок ішов від верху до низу і являв собою, особливо у політичних справах і у справах суспільних, відоме знамення часу» [13, т. 3, с. 353].

Ще у 80-ті роки XIX ст. сучасники відзначали, що прокуратура стала провідником поліцейського початку у сфері політичної репресії [7, с. 642]. Колишній голова Комітету й Ради міністрів С. Ю. Вітте у своїх спогадах писав, що з початком першої російської революції «сам міністр юстиції з вищого охоронця законності перетворився на помічника шефа жандармів і начальника таємної поліції» [15, с. 291]. Колишній віце-директор департаменту міністерства юстиції О. В. Лядов говорив про «братнє єднання» міністерства юстиції та міністерства внутрішніх справ, «бо клопотання міністра внутрішніх справ, домагання його з приводу різного роду окремих справ, у смислі їх направлення, все це звичайно зустрічало повне співчуття» міністра юстиції І. Г. Шегловитова, який «завжди йшов назустріч» [13, т. 7, с. 269]. Депутат Державної Думи Тесленко 30 березня 1907 року з думської трибуни зазначив, що «прокуратура дістає виховання не там, де є атмосфера закону, а виховується в жандармському управлінні» [16, стлб. 1448].

Тісні взаємозв'язки між прокуратурою та жандармерією виявлялися, зокрема, в тому, що багато працівників прокуратури переходили на роботу в поліцію і жандармерію. Після ліквідації в 1880 році III відділення імператорської канцелярії на службу до новоствореного Департаменту державної поліції МВС перейшла велика кількість працівників прокуратури, у тому числі прокурори судових палат і окружних судів [17, с. 26]. Наприклад, прокурор Варшавського окружного суду М. А. Середа в 1882 році став начальником Московського, а пізніше Ліфляндського губернського жандармського управління [18, т. 3, с. 148]. Усього до 1917 року з колишніх працівників прокуратури міністрами внутрішніх справ стали 5 осіб, товаришами міністра внутрішніх справ – 10, директорами департаменту поліції – 13, віце-директорами департаменту поліції – 10 [13, т. 7, с. 305–432; 18; 19, с. 403–409]. Багато чиновників особливих доручень також були з колишніх працівників прокуратури.

Як пояснював колишній директор департаменту поліції М. І. Трусевич, він намагався залучити до департаменту працівників із прокуратури для того, щоб увести певний порядок, «закономірність дій» [13, т. 3, с. 441]. Однак досягти цього не вдалося, тому що колишні

працівники прокуратури, перейшовши до МВС, змінювали свої погляди. Наприклад, колишній віце-директор департаменту поліції С. Є. Віссаріонов, який до цього 18 років працював у прокуратурі, в тому числі прокурором Ярославського окружного суду, пояснив, що після переходу в 1908 році на роботу до департаменту поліції він зіштовхнувся з новим для себе явищем: «замість закону – авторитет міністрів і їх товаришів». Поступово в нього «відбулося зрушення», він почав «виправдовувати все тим, що те або інше потрібно в розшукових цілях, а розшукові цілі ототожнювалися з державними цілями». У результаті він «залишив ті вимоги про закономірність», з якими прийшов до департаменту поліції [13, т. 5, с. 230].

Однак відносини «взаєморозуміння» були не скрізь. Здійснюючи нагляд, багато прокурорів реагували на незаконні дії або розпорядження жандармерії, що викликало невдоволення останньої та було причиною ускладнення відносин між відомствами [20, с. 39]. Нерідко відбувалися зіткнення. Наприклад, начальник Волинського губернського жандармського управління 26 червня 1879 року конфіденційно доповів генерал-губернатору, а також до III відділення імператорської канцелярії про «обурливо безкарне ставлення» Волинського губернського прокурора В. Шопена і товариша прокурора М. Успенського «до політичного революційного руху» та до обвинувачуваних осіб, а також про їх «заступництво» за політичних арештантів. Коли одного із заарештованих за спробу поговорити через вікно камери перевели в іншу камеру, прокурор наказав перевести його назад. Коли помітили, що той же арештант під час доставляння з в'язниці до прокурора робив якісь умовні знаки невідомим особам, які перебували на вулиці, губернатор попросив прокурора не вимагати більше до себе цього арештованого, а спілкуватися з ним у в'язниці. Прокурор пообіцяв це губернаторові, однак уже наступного дня знову викликав до себе того ж арештанта. У зв'язку із цим губернатор наказав наглядачеві в'язниці без його особистого дозволу цього ув'язненого з в'язниці ні до кого не відправляти [21].

У деяких випадках між прокуратурою та жандармерією виникали прямі конфлікти, в яких в одних випадках успіх був на боці прокуратури, а в інших – жандармерії. Наприклад, у Нижньому Новгороді в 1906 році начальник охоронного відділення Трещенков організував провокацію із замахом «лівих» на прокурора окружного суду В. О. Бальца, якого він ненавидів «усіма силами своєї душі» [22, с. 134–136]. У 1910 році в результаті зіткнень між прокурором Кишинівського окружного суду Каріним і начальником жандармського відділення Васильєвим останній за наполяганням прокурора був переведений з Кишиніва. Однак у деяких випадках через конфлікти з жандармерією в інші місця переводилися працівники прокуратури [23].

Від взаємостосунків із жандармерією багато в чому залежала кар'єра працівників прокуратури. С. П. Білецький на допиті в Надзвичайній слідчій комісії Тимчасового уряду пояснив: «Доля товариша прокурора залежала від того, чи визнає його придатним начальник губернського жандармського управління або охоронного відділення; ... у випадку непридатності, ця особа втрачала службу. От такі були часи» [13, т. 3, с. 373].

А коли міністрові внутрішніх справ і його товаришеві В. Ф. Джунковському було надіслано листа від голови Варшавської судової палати про неприпустиме ставлення начальника жандармського управління до справ і, зокрема, до прокуратури, Джунковський направив міністрові юстиції Щегловитову зухвалий лист, на якому міністр написав резолюцію: «Ще зайвий доказ, що боротьба із представниками адміністрації неможлива» [13, т. 7, с. 268].

Висновки

Таким чином, центральні відомства орієнтували прокуратуру та жандармерію координувати свою діяльність під час розслідування політичних злочинів, у результаті чого поступово відбувалося їх зближення. Однак фактичні взаємовідносини прокуратури та жандармерії не були однозначними. Разом із «взаєморозумінням» були наявні також випадки прямих конфліктів між ними. А у зв'язку з тим, що відповідальність за результати політичних дізнань покладалася на прокурорів, багато з них стали втрачати свою неупередженість і поступово перетворилися у провідників жандармських цілей.

Список бібліографічних посилань: **1.** Виленский Б. В. Судебная реформа и контрреформа в России. Саратов : Приволж. кн. изд-во, 1969. 400 с. **2.** Н. Суд и государственные преступления. *Юридический вестник*. 1881. № 1. С. 60–91. **3.** Краковский К. П. Первый шаг судебной контрреформы (закон 19 мая 1871 г.). *История государства и права*. 2013. № 5. С. 47–51. **4.** Мещерский В. П. Мои воспоминания. Ч. 2: 1865–1881 гг. СПб. : Тип. В. П. Мещерского, 1898. 514 с. **5.** Лопухин А. А. Из итогов служебного опыта. Настоящее и будущее русской полиции. М. : Тип. В. М. Саблина, 1907. 69 с. **6.** Систематический сборник циркуляров Департамента Полиции и Штаба отдельного корпуса жандармов / сост. С. В. Савицкий. СПб. : Тип. Штаба отд. корп. жанд., 1908. 308 с. **7.** Н. Суд и государственные преступления. *Юридический вестник*. 1881. № 4. С. 607–645. **8.** Кони А. Ф. Собрание сочинений : в 8 т. Т. 2. М. : Юрид. лит., 1966. 504 с. **9.** Инструкция прокурора Московской судебной палаты С. Гончарова о порядке действий лиц прокурорского надзора округа Московской судебной палаты. М. : Тип. А. В. Малюкова и Ко, 1881. Разд. паг. Ч. 1. 40 с. **10.** Спиридович А. Записки жандарма / с предисл. и под ред. С. Пионтковского. 2-е изд. Харьков : Пролетарий, 1928. 280 с. **11.** Державний архів Одеської

області. Ф. 634. Оп. 1. Спр. 436. Арк. 1зв. **12.** Державний архів Харківської області. Ф. 373. Оп. 1. Спр. 17. **13.** Падение царского режима. Стенографические отчеты допросов и показаний, данных в 1917 г. в Чрезвычайной следственной комиссии Временного правительства : в 7 т. / ред. П. Е. Щеголева. Л. : Гос. изд-во, 1924–1927. **14.** Новицкий В. Д. Воспоминания тяжелых дней моей службы в корпусе жандармов. Былое. 1917. № 5–6. С. 91–124. **15.** Витте С. Ю. Воспоминания : в 3 т. Т. 1. 2-е изд. Л. : Гос. изд-во, 1924. 471 с. **16.** Государственная Дума. Второй созыв. Стенографические отчеты. 1907 год. Сессия вторая. Т. 1. СПб. : Гос. тип., 1907. 1098 с. **17.** N. N. О некоторых сторонах нынешнего общественного быта русских коллегиальных судов и судей. *Журнал гражданского и уголовного права.* 1882. Кн. 1. С. 1–27. **18.** Биографический словарь. Высшие чины Российской империи (22.10.1721–2.03.1917) : в 3 т. Т. 1–3 / сост. Е. А. Потемкин. М., 2017. **19.** Перегудова З. И. Политический сыск России (1880–1917). 2-е изд., перераб. и доп. М. : РОССПЭН, 2013. 519 с. **20.** Грөдингер Ф. И. Прокурорский надзор за пятьдесят лет. Петроград : Сенат. тип., 1915. 55 с. **21.** Центральный державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 442. Оп. 829. Спр. 221. Арк. 1–2. **22.** Бальц В. Суд над первым Советом рабочих депутатов (Воспоминания прокурора). *Былое.* 1926. № 1. С. 133–156. **23.** Державний архів Російської Федерації. Ф. 1467. Оп. 1. Спр. 430. Арк. 183–184, 196зв.–197.

Надійшла до редколегії 30.11.2018

Gorbachov V. P. Practice of relationships between the Prosecutor's office and the gendarmerie in the investigation of political crimes

The article discusses the practice of the relationships between the Prosecutor's office and the gendarmerie, which formed during the investigation of political crimes in the Russian Empire after the judicial reform of 1864.

It is indicated that the law of May 19, 1871 changed the legal relationships between the gendarmerie and the Prosecutor's office. The gendarmerie was given the right to conduct an inquiry, and the prosecutor's office was entrusted with the supervision of this activity. Central agencies targeted the prosecutor's office and the gendarmerie to coordinate their activities in the investigation of political crimes, which resulted in their gradual rapprochement.

In practice, the Prosecutor's office began to take an active part in the conduct of inquiries on the state crimes. As a result, it gradually lost its original meaning "guardian of the law and an impartial observer for the correctness of the actions of a person who conducted the inquiry".

The actual relationships between the Prosecutor's office and the gendarmerie was not unambiguous. They largely depended on specific individuals and could be diametrically opposed. Along with the relations of "mutual understanding" there were also facts of direct conflicts between the prosecutor's office and the gendarmerie. Despite such different relationship, in society, the existing level of political repression "was attributed to the joint and solidary

activities of zealous gendarmes with zealous prosecutors". The career of prosecutors depended largely on the relationship with the gendarmerie.

Later, during the inquiry, many prosecutors began to lose their impartiality and gradually turned into agents of gendarmerie goals. According to the figurative expression of the former Chairman of the Council of Ministers S. Witte, the Minister of justice himself "from the Supreme guardian of legality became an assistant to the chief of gendarmes and the chief of secret police".

Keywords: prosecutor's office, gendarmerie, political crimes, investigation, inquiry.

Світлана Олександрівна Книженко,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра криміналістики та судової експертології;*

 <https://orcid.org/0000-0002-1944-4256>,

e-mail: mega_kni-svetlana@ukr.net

**ПОНЯТТЯ ОКРЕМОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ
ТА ЇЇ ВИДИ**

На підставі аналізу юридичної літератури та з урахуванням сучасного розуміння об'єкта і предмета криміналістики надано авторське визначення окремої криміналістичної методики. Розглянуто погляди науковців на класифікацію окремих криміналістичних методик і запропоновано власну їх науково-практичну систематизацію, яка дозволить у подальшому підвищити ефективність криміналістичного забезпечення слідчо-судової діяльності.

Ключові слова: криміналістика, розслідування злочинів, методика розслідування, окрема криміналістична методика, види окремих криміналістичних методик.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Одним із розділів криміналістики є криміналістична методика, завданням якої є розробка рекомендацій з ефективного розслідування певних видів злочинів. На сьогодні велика кількість дисертаційних досліджень присвячена саме питанням криміналістичної методики. Однак серед учених не існує єдиної думки щодо поняття окремої криміналістичної методики, її видів, структури та низки інших питань. Така ситуація, як правильно зазначає В. А. Журавель, ускладнює як побудову та реалізацію нових, так і модернізацію вже існуючих криміналістичних методик [1, с. 189].

Отже, з'ясування поняття окремої криміналістичної методики, визначення її видів має важливе значення не лише для наукових розробок, й для практики виявлення, розслідування злочинів та запобігання їм.

Стан дослідження проблеми

Загальні питання криміналістичної методики вивчали Р. С. Белкін, А. Ф. Волобуєв, В. К. Гавло, Ю. П. Гармаєв, А. Я. Драпкін, О. О. Ексархопуло, В. А. Журавель, О. М. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. Є. Корноухов, А. А. Корчагін, С. Ю. Косарєв,

О. А. Крестовніков, В. О. Образцов, Р. Л. Степанюк, В. О. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, А. Ю. Шмонін, Б. В. Щур, М. П. Яблоков та інші вчені. Однак, незважаючи на це, окремі важливі питання, що стосуються розуміння методики розслідування окремих видів злочинів, її видів потребують додаткових досліджень з урахуванням сучасних уявлень про об'єкт і предмет криміналістики, адже такі уявлення не лише змінюють розуміння її суті, а й по-іншому розкривають зміст і завдання її складових елементів, у тому числі криміналістичної методики.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є з урахуванням сучасних наукових уявлень про криміналістику визначити поняття окремої криміналістичної методики та її види.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання:

- дослідити сучасний стан розвитку криміналістики та криміналістичної методики;
- розкрити сучасні завдання методики розслідування злочинів;
- визначити сферу поширення криміналістичних рекомендацій;
- визначити види окремих криміналістичних методик.

Наукова новизна дослідження

На підставі комплексного аналізу розвитку сучасної криміналістики наведено авторське визначення окремої криміналістичної методики, розкрито сучасні її завдання, визначено сферу поширення криміналістичних рекомендацій, а також запропоновано авторське бачення класифікації методик розслідування окремих видів злочинів.

Виклад основного матеріалу

Історія розвитку криміналістики свідчить, що її рекомендації спрямовані на те, щоб допомогти, в першу чергу, слідчому у виявленні, вилученні, фіксації та використанні доказової інформації, яка має свою специфіку залежно від видів злочинної діяльності. Відповідно дії слідчого будуть визначатися специфікою злочинів, які підлягають розслідуванню. В юридичній літературі зазначено, що окремі методики розслідування злочинів виникли як результат інтеграції та диференціації наукових знань та об'єднали в собі передові досягнення криміналістичної техніки і тактики [1, с. 187]. У своїй праці Г. Гросс зазначав, що криміналістичні рекомендації розробляються з метою встановлення події злочину й особи, яка його вчинила [2, с. 14–15].

Саме в методиках розслідування окремих видів злочинів реалізуються техніко-криміналістичні засоби роботи зі слідами і тактичні прийоми проведення слідчих (розшукових) дій відповідно до

особливостей слідової картини. Залежно від виду злочинів виникають також особливості взаємодії правоохоронних органів, використання спеціальних знань і допомоги громадськості, засобів масової інформації.

Традиційно криміналістичну методика визначають як систему наукових положень і рекомендацій з організації розслідування та запобігання злочинам окремих видів [3, с. 89]. Більш точноше, на наш погляд, методика розслідування злочинів визначає В. С. Корноухов. Він розглядає її як обумовлену суперечливим співвідношенням вихідних ситуацій розслідування з предметом доказування систему тактичних завдань та операцій, що відповідає критеріям ефективності й економічності з метою встановлення проміжних цілей розслідування. Дослідник наголошує на тому, що в методиках розробляються засоби та методи видучення інформації про обставини вчиненого злочину з його слідів. При цьому у кримінальному процесуальному законі розкривається лише потенційна пізнавальна можливість слідчих (розшукових) дій, яка реалізовується через розробку тактичних прийомів, технічних засобів, що застосовуються в різноманітних комбінаціях під час їх проведення залежно від виду злочину [4, с. 22–24].

У свою чергу В. Ю. Шепітько вірно зазначає, що у прагматичному сенсі криміналістична методика складається з упорядкованого комплексу порад типізованого характеру, тобто окремих методичних рекомендацій, що є найбільш ефективними під час розслідування різних видів злочинів [5, с. 445].

Слід зауважити, що, незважаючи на певні відмінності у визначенні поняття криміналістичної методики, більшість криміналістів вважають, що з інформаційної точки зору криміналістична методика є певною сукупністю знань, а з позицій використання являє собою певний алгоритм дій.

На сьогодні криміналістичні знання у кримінальному судочинстві використовуються на різних стадіях процесу, в тому числі на етапі судового розгляду кримінальних проваджень.

Сучасні наукові уявлення про об'єкт і предмет криміналістики відбиваються на розумінні поняття окремої криміналістичної методики. Розглядаючи поняття методики розслідування окремих видів злочинів, зауважимо, що більшість науковців використовують його тільки стосовно стадії досудового розслідування кримінальних проваджень. Так, Б. В. Щур окрему криміналістичну методика розуміє як комплекс методичних рекомендацій і слідчих технологій у вигляді типових інформаційних моделей, спрямованих на розкриття й розслідування певного виду або групи злочинів та їх запобігання [6, с. 102].

З урахуванням сучасних уявлень про предмет криміналістики деякі вчені запропонували віднести до завдань окремої криміналістичної

методики забезпечення судового розгляду кримінальних проваджень. Зокрема, А. А. Корчагін, досліджуючи проблеми розслідування вбивств, поширює сферу застосування криміналістичної методики й на стадію судового розгляду кримінальних проваджень [7, с. 49]. На доцільність розробки методики судового розгляду кримінальних проваджень вказують також В. І. Алексейчук, В. А. Журавель, А. О. Кирилова, О. В. Круглікова, Р. А. Степанюк, А. Є. Хорошева та інші.

З метою з'ясування можливості поширення методичних рекомендацій на стадію судового розгляду кримінальних проваджень вважаємо за необхідне дослідити семантичне значення слова методика. У тлумачному словнику методика визначається як сукупність взаємопов'язаних способів і прийомів доцільної поведінки, будь-якої діяльності. Методичний означає послідовний, системний [8, с. 664]. З урахуванням викладеного методикою може бути позначена будь-яка послідовна, системна діяльність, у тому числі діяльність суду щодо розгляду кримінальних проваджень. Так, В. А. Журавель пропонує відносити до завдань окремої криміналістичної методики розробку рекомендацій щодо судового розгляду кримінальних проваджень. При цьому науковець визначає окрему криміналістичну методику як інформаційно-пізнавальну модель, в якій відображені комплекси методів, засобів, прийомів і рекомендацій типізованого характеру, викладених в описовій або формалізованій формі, з раціональної організації процесу збору, оцінки та використання доказової інформації щодо специфіки вчинення і розслідування різних злочинних проявів та судового розгляду кримінальних справ [9]. Ми погоджуємося з В. А. Журавелем у тому, що рекомендації мають типізований характер, можуть бути викладені в описовій або формалізованій формі та поширюватися на стадію судового розгляду кримінальних проваджень.

Дискусійним питанням окремої криміналістичної методики є визначення її назви. Науковці використовують різні назви: окрема криміналістична методика, методика розслідування окремих видів злочинів, методика розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, окрема криміналістична методика судового розгляду у кримінальних провадженнях. З урахуванням сучасних завдань криміналістичної методики пропонуємо рекомендації, спрямовані лише на забезпечення досудового розслідування злочинів, називати методикою розслідування окремих видів злочинів, а рекомендації щодо криміналістичного забезпечення стадії судового розгляду – методикою судового розгляду кримінальних проваджень. У разі надання криміналістичних рекомендацій, які поширюються як на стадію досудового розслідування, так і на стадію судового

розгляду кримінальних проваджень, виправданим є використання терміна «окрема криміналістична методика» [10, с. 65].

Не менш актуальним питанням окремої криміналістичної методики є віднесення до її завдань профілактики злочинів. Не вдаючись до дискусій, зазначимо, що в юридичній літературі вірно зазначається, що саме під час розслідування окремих видів злочинів безпосередньо встановлюються причини й умови вчинення злочинів [11, с. 10; 12, с. 336].

Враховуючи викладене, вважаємо, що окрему *криміналістичну методику* можна визначити як обумовлену слідчими (судовими) ситуаціями та предметом доказування з врахуванням особливостей злочинної діяльності і пристосувань досягнень інших структурних частин криміналістики систему типізованих криміналістичних рекомендацій у певній формі щодо організації проведення комплексу процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів і тактичних операцій, спрямованих на ефективне виявлення, закріплення, оцінку та використання доказової інформації у кримінальному провадженні.

Наступним дискусійним питанням окремих криміналістичних методик є їх класифікація. На сьогодні в науковій літературі відсутня єдина, повна, несуперечлива та науково обґрунтована класифікаційна система криміналістичних методик. Нерідко науковці змішують підстави для виокремлення рівнів розподілу методик або не дотримуються чітких критеріїв розподілу.

У криміналістичній енциклопедії зазначено, що окремі криміналістичні методики формуються не за видами (родами) злочинів, а за іншими підставами більшого ступеня спільності [13, с. 103].

Р. А. Степанюк, досліджуючи злочини, що вчиняються у бюджетній сфері, виділяє загальні та спеціальні міжвидові, комплексні, видові і підвидові криміналістичні методики [14, с. 336–337].

В. А. Журавель вважає за доцільне виділити такі види методик: базова; видові, підвидові, родові, міжродові та комплексні. До базової методики науковець відносить уніфіковану модель, за якою мають створюватися інші окремі криміналістичні методики розслідування злочинів [1, с. 196–197]. На наш погляд, базова методика відноситься до загальних положень криміналістичної методики.

До комплексних науковці відносять методики розслідування декількох видів злочинів, які об'єднані в межах єдиної технології злочинної діяльності [12, с. 29].

Зазначимо, що класифікація – це один із видів упорядкування множинності. При цьому кожний елемент цієї множинності входить тільки в одну підмножинність, якогось залишку не повинно бути [15, с. 11].

Згідно з теорією класифікації та систематизації складноорганізованих об'єктів дійсності (таксономією) всі об'єкти мають, зазвичай, ієрархічну будову [16, с. 220]. Основними категоріями таксономії є підвид, вид і рід. Вид становить підклас роду як ширшого класу визначення узагальнення. Підвид або група – це певна спільність об'єктів за певною ознакою. З урахуванням положень таксономії та на підставі аналізу криміналістичної літератури вважаємо, що система окремих криміналістичних методик така: групові методики, підвидові методики, видові методики, родові методики, міжродові (комплексні) методики.

Групові методики – це методики, які містять рекомендації з розслідування злочинів, що визначаються однією статтею Кримінального кодексу України, але з урахуванням криміналістичних критеріїв (наприклад, ухилення жінок від відбування покарань у вигляді обмеження волі). Підвидові методики – це методики, які містять рекомендації з розслідування злочинів, що визначаються однією статтею Кримінального кодексу України (наприклад, втеча з місця позбавлення волі або з-під варти). Видові методики містять у собі криміналістичні рекомендації щодо розслідування злочинів, які визначаються однією або кількома статтями певного розділу Кримінального кодексу України (наприклад, злочини проти правосуддя, що вчиняються шляхом порушення порядку здійснення або забезпечення правосуддя). Родові методики, на нашу думку, формуються стосовно злочинів, які містяться в окремих розділах Кримінального кодексу України (наприклад, злочини проти правосуддя). Міжродові (комплексні) методики об'єднуються навколо злочинів, які визначаються різними розділами Кримінального кодексу України, але об'єднані між собою єдиною технологією вчинення (наприклад, економічні злочини, політичні злочини тощо).

Висновки

Сучасний розвиток криміналістики призводить до потреби застосування криміналістичних рекомендацій не лише на стадії досудового розслідування, але й під час судового розгляду кримінальних проваджень. У зв'язку з цим одним із завдань окремої криміналістичної методики є розробка методичних рекомендацій не тільки для слідчого, й для прокурора, судді.

Окрема криміналістична методика – це обумовлена слідчими (судовими) ситуаціями та предметом доказування система типізованих криміналістичних рекомендацій у певній формі щодо найдоцільніших комплексів проведення процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів і тактичних операцій, їх поєднання із застосуванням техніко-криміналістичних засобів і тактичних прийомів відповідно до виду злочинів, спрямованих на ефективне виявлення, закріплення,

оцінку та використання доказової інформації у кримінальному провадженні.

Види окремих криміналістичних методик виділяються за різними ознаками, які враховують як кримінально-правові, так і криміналістичні критерії та складають такі рівні: групові, підвидові, видові, родові, міжродові (комплексні).

Список бібліографічних посилань: 1. Журавель В. А. Окремі методики в системі криміналістичних знань. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія юридична*. 2015. Вип. 1. С. 187–200. 2. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. М. : ЛексЭст, 2002. 1088 с. 3. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. М. : Юристъ, 1997. 103 с. 4. Корноухов В. Е. О структуре методик по расследованию преступлений. *Вестник криминалистики*. 2004. Вып. 2. С. 21–28. 5. Шепітько В. Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Т. XIX. С. 445–451. 6. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юрид., 2010. 320 с. 7. Корчагин А. А. Криминалистическая методика предварительного расследования и судебного разбирательства по делам об убийствах (проблемы теории и практики) : моногр. / под науч. ред. В. К. Гавло. М. : Юрлитинформ, 2013. 512 с. 8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с. 9. Журавель В. Окрема криміналістична методика: поняття та сфера застосування. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 2 (65). С. 202–213. URL: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/7438/1/Zhuravel_202.pdf (дата звернення: 22.12.2018). 10. Книженко С. А. Понятие и принципы формирования частной криминалистической методики. *Legea și viața = Закон и жизнь*. 2017. № 8/2 (308). С. 64–68. 11. Криминалистика : учебник : в 3 ч. / под ред. Г. Н. Мухина. 2-е изд., испр. Минск : Акад. МВД, 2010. Ч. 3. Криминалистическая методика. 295 с. 12. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2001. 426 с. 13. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд., доп. М. : Мегатрон XXI, 2000. 334 с. 14. Степанюк Р. А. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : НікаНова, 2012. 382 с. 15. Шипунов А. Б. Основы теории систематики : учеб. пособие. М. : Университет, 1999. 56 с. 16. Большая Советская Энциклопедия : в 30 т. / глав. ред. А. М. Прохоров. 3-е изд. М. : Сов. энцикл., 1976. Т. 25: Струнино – Тихорецк. 600 с.

Надійшла до редколегії 12.12.2018

Knizhenko S. O. The concept of a certain forensic technique and its types

The forensic technique is one of the sections of forensic science which task is to develop recommendations for the effective investigation of certain types of crimes. Nowadays there is no consensus among scholars about the concept of a certain forensic technique, its types, structure and tasks.

The objective of the work is to determine the concept of a certain forensic technique and its types, taking into account the contemporary development of scientific ideas about criminalistics.

The author of the article has revealed the modern tasks of a certain forensic technique, has determined the sphere of distribution of forensic recommendations. The classification of methods of investigation of certain types of crimes has been offered taking into account the taxonomy, which will lead the construction, implementation of new and modernization of existing forensic techniques to a new level.

It has been noted that the current development of criminalistics leads to the need to apply forensic recommendations both at the stage of pre-trial investigation, and during the judicial review of criminal proceedings. In this regard, one of the tasks of a certain forensic technique is the development of methodological recommendations not only for investigators, but also for prosecutors, judges.

A certain forensic technique in the opinion of the author is the system of typed criminalistic recommendations in a certain form stipulated by investigative (court) situations and by the subject matter of proving regarding the most appropriate complexes of procedural actions, operative and search activities and tactical operations, their combination with the use of technical and forensic means and tactical methods according to the type of crimes aimed at the effective detection, consolidation, evaluation and use of evidence in criminal proceedings.

Types of certain forensic techniques are allocated on various features, which take into account both criminal and criminalistic criteria and make up the following levels: group, species, generic, intergeneric (complex).

Keywords: criminalistics, investigation of crimes, method of investigation, certain forensic technique, types of certain forensic technique.

Володимир Володимирович Толочко,

Харківський національний університет внутрішніх справ (ад'юнкт);

 <https://orcid.org/0000-0002-3297-5668>,

e-mail: 0515@mail.ua

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Проаналізовано існуючі доктринальні положення щодо визначення змісту категорій «правові засоби» й «адміністративно-правові засоби». Розкрито значення адміністративно-правових засобів для забезпечення реалізації охоронної функції держави загалом та адміністративно-правової охорони зокрема.

Запропоновано авторський підхід до визначення поняття адміністративно-правових засобів забезпечення економічної безпеки та виокремлено конкретні види таких засобів забезпечення економічної безпеки органами Національної поліції України.

Дослідження має стати підґрунтям для вивчення проблем окремих адміністративно-правових засобів забезпечення економічної безпеки органами Національної поліції України, що є перспективним напрямом подальших наукових пошуків.

Ключові слова: правові засоби, адміністративно-правові засоби, Національна поліція України, адміністративно-правова охорона.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Проблеми адекватного, відповідно до мети, застосування правових засобів, їх своєчасного та якісного вдосконалення й визнання є актуальними з теоретичного та практичного боку, оскільки обґрунтований підхід до реалізації перших є запорукою запобігання та припинення правопорушень і як наслідок – забезпечення належних умов розвитку суспільства.

При цьому поняття «адміністративно-правові засоби» не вичерпно визначається в правовій науці, зокрема у науковій літературі воно нерідко тлумачиться доволі широко. Це засвідчує необхідність здійснювати тематичні дослідження, оскільки, як влучно стверджує Н. І. Хабібулліна, «виключено, щоб юридичний термін позначав поняття з неусталеним змістом і щоб термін з'явився раніше, ніж поняття» [1, с. 31].

Стан дослідження проблеми

Під час дослідження адміністративно-правових засобів пошуки науковців були спрямовані на вивчення проблем правового

регулювання та практики застосування адміністративно-правових засобів, як правило адміністративно-примусових (В. Б. Авер'янов, Д. М. Бахрах, О. І. Безпалова, І. П. Голосніченко, Є. В. Додін, М. І. Єропкін, Л. В. Коваль, Т. О. Коломоєць, М. П. Кучерявенко, В. К. Шкарупа та ін.), зокрема в діяльності органів внутрішніх справ (ОВС) – переважно крізь призму правоохоронного впливу ОВС щодо забезпечення громадської безпеки та охорони громадського порядку (О. М. Бандурка, О. Є. Безсмертний, С. М. Гусаров, А. Т. Комзюк). Частково питання реалізації адміністративно-правових засобів забезпечення органами внутрішніх справ економічної безпеки знайшли своє висвітлення під час дослідження: питань протидії правопорушенням у галузі фінансів (В. О. Іванцов), методів діяльності як усієї сукупності суб'єктів забезпечення економічної безпеки (С. І. Лекарь), так і окремих служб ОВС (В. В. Писаренко), а також адміністративно-правових засад забезпечення органами внутрішніх справ економічної безпеки (Р. В. Мамочка). Разом із тим наслідком реформування ОВС стали ліквідація міліції та створення Національної поліції як нової формації служіння суспільству. Зазначене свідчить про необхідність переоцінки традиційних для науки адміністративного права адміністративно-правових засобів крізь призму діяльності Національної поліції, зміст якої полягає у «наданні поліцейських послуг», зокрема у сфері охорони економічних прав і свобод людини, а також економічних інтересів суспільства та держави.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у визначенні поняття та видів адміністративно-правових засобів забезпечення економічної безпеки органами Національної поліції України. Вона досягається за допомогою виконання таких завдань: проведення етимологічного розмежування термінів «спосіб», «метод», «захід» і «засіб»; розкриття змісту категорій «правові засоби» й «адміністративно-правові засоби»; окреслення форм адміністративно-правової охорони у розрізі її втілення шляхом реалізації адміністративно-правових засобів.

Наукова новизна дослідження

У дослідженні вперше визначено поняття адміністративно-правових засобів забезпечення економічної безпеки органами Національної поліції, дістали подальшого розвитку уявлення про види адміністративно-правових засобів забезпечення економічної безпеки органами Національної поліції.

Виклад основного матеріалу

Згідно з довідковими джерелами, слово «засіб» означає «прийом, спосіб, спеціальну дію, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чого-небудь; знаряддя, предмет, сукупність пристроїв для

здійснення якоїсь діяльності» [2, с. 99; 3, с. 326]. Указане свідчить про те, що за етимологічним змістом це слово необхідно пов'язувати з предметами матеріального світу та/або діями з точки зору їх функціональної спрямованості щодо вирішення певних завдань (задач).

Виходячи з цього, слушною виглядає позиція В. В. Неволі, згідно з якою «категорія «засоби» не має термінологічної самодостатності в юридичному просторі, тобто не є терміном юридичним, відповідно, не має самостійної дефініції, а компонент-модифікатор «правові» підтверджує належність до юридичної терміносистеми, тому маємо кваліфікувати це словосполучення як складений термін, а не термін-носполуку» [4]. Так, у підручнику «Теорія держави і права» за редакцією О. В. Зайчука та Н. М. Оніщенко саме правові засоби відносять до певних правових категорій і діянь суб'єктів із їх застосування з метою досягнення конкретного результату [5, с. 285].

У правовій літературі пропонуються різні трактування поняття «правові засоби». Наприклад, К. В. Шундіков дає визначення юридичних (правових засобів) як «узятих в єдності, сукупність правових установлень (інструментів) і форм правореалізаційної практики, за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права та досягаються соціально корисні цілі» [6, с. 63].

Натомість В. А. Хропанюк досліджує дефініцію «правові засоби» у розрізі категорій «правовий вплив» і «правове регулювання» та вважає, що «ці засоби утворюють цілісний, системний юридичний механізм, що забезпечує врегулювання всієї сукупності суспільних відносин, які є предметом правового регулювання» [7, с. 244–245].

Низка авторів вважає правові засоби явищем правової дійсності [8, с. 17–84]. На протигагу зазначеному С. С. Алексєєв пише, що «питання правових засобів є не стільки питанням виділення в особливу сукупність тих чи інших фрагментів правової діяльності, скільки питанням їх особливого бачення у певному ракурсі їхнього функціонального призначення, їх ролі як інструментів вирішення соціальних завдань» [9, с. 349]. Підтримуючи позицію відомого вченого, маємо відзначити, що відсутність засобів правореалізації позбавляє можливостей досягнення конкретних завдань, породжених запровадженням (створенням) тих чи інших правових засобів. Надзвичайно простими та зрозумілими у цьому контексті є тези, викладені у навчальному посібнику «Проблеми теорії держави та права» під редакцією М. М. Марченка, серед яких:

– «результат неможливо отримати лише за допомогою субстанціонарних явищ, які автоматично не призводять до потрібного ефекту» [10, с. 363];

– «також необхідними є зусилля, активність, пов'язані з використанням установлених законодавством інструментів» [10, с. 363];

– «заходи-установлення й заходи-діяння разом створюють необхідний і самодостатній для досягнення конкретної мети інформаційно-енергетичний комплекс ресурсів» [10, с. 363].

Реалізація адміністративно-правових засобів є нерозривно пов'язаною з регулюванням адміністративно-правових відносин. Цілком логічним виглядає твердження В. В. Неволі, що «значення, цілеспрямованість, особливості змісту та порядок застосування специфічних адміністративно-правових засобів закріплено законодавством України (законами та урядовими постановами тощо), а свій розвиток і деталізацію вони отримують у відомчих нормативних актах та рішеннях місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування» [4].

Традиційно систему правових засобів складають кримінально-правові, дисциплінарно-правові, цивільно-правові, адміністративно-правові й інші засоби правового впливу.

Підсумовуючи викладене, вважаємо за доцільне підтримати позицію В. В. Неволі, який пропонує під поняттям «адміністративно-правові засоби» розуміти «всю систему адміністративно-правових норм, яка розглядається з позиції їх функціонального призначення для вирішення певного кола завдань, регулювання відповідних суспільних відносин» [4], однак не можемо погодитися з твердженням, що «термін “правові засоби” в реалізації адміністративних відносин не поширений» [11, с. 121; 12]. Переконані, що адміністративно-правові засоби як складова правових засобів є найрізноманітнішими. При цьому першим притаманні всі загальні ознаки (властивості) останніх, які, в свою чергу є характерними і для адміністративно-правових засобів забезпечення економічної безпеки органами Національної поліції.

Загалом адміністративно-правові засоби виступають потужним елементом охоронної діяльності держави, спрямованої на формування та розвиток суспільних відносин у різноманітних галузях (серед іншого у сфері економіки).

Застосування адміністративно-правових засобів відрізняється демократичністю, спрямованістю на переконання суспільства в обґрунтованості та справедливості заходів, що реалізуються державою, а також об'єктивною необхідністю запровадити й оптимально застосувати ті або інші загальнообов'язкові норми; це супроводжується широким використанням різноманітних, вироблених практикою засобів організаційної, масово-політичної та виховної роботи у трудових колективах і за місцем проживання громадян, з активним формуванням правосвідомості й нетерпимого ставлення до антисуспільних проявів.

У свою чергу, діяльність щодо забезпечення економічної безпеки є важливою складовою впливу на суспільні відносини з метою

нормалізації їх розвитку. Отже, на нашу думку, дослідження змісту й об'єктивної обумовленості застосування адміністративно-правових засобів забезпечення економічної безпеки органами Національної поліції є актуальним як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

У юридичній літературі традиційно основними напрямками впливу права на суспільні відносини називають його регулятивну й охоронну спеціально-юридичні функції. Як слушно зазначає О. Ф. Скакун, охоронна функція являє собою функцію «встановлення і гарантування державою заходів юридичного захисту та юридичної відповідальності, порядку їх покладання та виконання, що має за мету витіснення шкідливих для суспільства відносин та охорону позитивних» [13, с. 245]. А. М. Шульга, розкриваючи зміст охоронної функції, пише: «Охоронна функція передбачає: 1) визначення заборон на вчинення протиправних діянь; 2) встановлення юридичних санкцій за вчинення таких діянь; 3) безпосереднє застосування юридичних санкцій до особи, яка вчинила правопорушення» [14, с. 90]. При цьому норми права, за допомогою яких здійснюється реалізація охоронної функції держави, логічно називати охоронними, тобто такими, що встановлюють способи юридичної відповідальності за порушення прав і невиконання обов'язків, закріплених у регулятивних нормах [13, с. 302].

Юридична література не оминула висвітлення серед іншого проблеми адміністративно-правової охорони, яка розглядається переважно як складова частина державного управління (регулювання). З іншого боку, існують також більш вузькі трактування поняття «адміністративно-правова охорона». Наприклад, О. І. Харитонова пише, що «у разі порушення вимоги поводитись певним чином замість регулятивних правовідносин виникають охоронні (регулятивні трансформуються в охоронні), підставою до чого є припис норми права та вчинення адміністративного делікту. В цьому випадку йдеться вже не про реалізацію встановлених адміністративно-правових регулятивних норм, якими були визначені вимоги до поведінки зобов'язаного суб'єкта, а про реалізацію положень охоронних адміністративно-правових норм, які передбачають встановлення нових прав і обов'язків» [15, с. 28].

Сучасні євроінтеграційні процеси сприяли появі досліджень стосовно адаптації вітчизняної юридичної термінології до стандартів Європейського Союзу. Так, О. М. Єщук доходить висновку, що для приведення вітчизняного законодавства до вимог світового товариства треба вживати слова «охорона» й «захист» в одному розумінні, як синоніми. Автор розділяє останні для потреб охоронної діяльності таким чином: захист (охорона) у найвужчому розумінні («protection in a very narrow sense»), захист (охорона) у вузькому

розумінні («protection in the narrow sense»), та захист (охорона) у широкому розумінні («protection in the broadest sense») [16, с. 49]. Така позиція значним чином відрізняється від традиційного погляду вітчизняних адміністративістів, які наголошують на недопущенні отождолення понять «охорона» та «захист»

У цьому контексті нам імпонує позиція В. В. Галуцька, який під час дослідження проблем адміністративно-правової охорони доходить таких висновків:

1) адміністративно-правова охорона у вузькому розумінні – це позитивний статичний стан адміністративного права, спрямований на попередження правопорушень (профілактику злочинів), усунення перешкод, що здійснюється публічною адміністрацією з метою забезпечення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави [17, с. 330];

2) адміністративно-правовий захист – це динамічні (активні) дії публічної адміністрації, спрямовані на відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, усунення перешкод щодо їх здійснення засобами адміністративного права з можливістю застосування заходів адміністративного примусу та притягнення винних до адміністративної відповідальності [17, с. 330];

3) таким чином, адміністративно-правова охорона у широкому розумінні складається з елементів адміністративно-правового захисту та охорони у вузькому розумінні (адміністративно-правова охорона = охорона у вузькому розумінні + захист); інакше кажучи – із сукупності статичної та динамічної діяльності публічної адміністрації, що здійснюється на основі адміністративно-правових норм [17, с. 330];

4) отже, адміністративно-правова охорона – це система впорядкованої адміністративно-правовими нормами діяльності публічної адміністрації, спрямована на попередження правопорушень (профілактику злочинів) та відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, що здійснюється засобами адміністративного права з можливістю застосування заходів адміністративного примусу [17, с. 330].

Адміністративно-правова охорона має створити сприятливі умови для діяльності тих чи інших об'єктів, усуваючи фактори, що тягнуть за собою негативні наслідки. Їх слід розглядати крізь призму всього потенціалу охоронної функції правової держави, для якої є характерним не лише можливість перешкоджання відхиленню від природного розвитку суспільних відносин, а і втілення такої охорони як ефективного організуючого та забезпечувального засобу. Необхідно відзначити, що описану роль правова система виконує не лише

у правовідносинах, що складаються, але і ще до цього – з моменту набуття нормативним актом чинності. Особливо зазначене властиве нормативним актам, що містять заборони та заходи відповідальності за їх порушення та/або регламентують порядок реалізації останніх.

З викладеного можна зробити висновок що адміністративно-правова охорона економіки (суспільних відносин у сфері економіки) як самостійного об'єкта в структурі народногосподарського комплексу є різновидом державного управління у його широкому розумінні [18, с. 317], який випливає зі змісту Конституції України.

Зміст адміністративно-правової охорони розкривається через вирішення двох взаємозалежних завдань: упорядкування та розвитку суспільних відносин у відповідних галузях (до яких належить і економіка), і їх захисту від небажаного впливу різноманітних факторів, негативних проявів (загроз економічній безпеці). Зазначені завдання вирішуються в процесі правоустановчої, правозастосовної та правохоронної діяльності.

Застосування адміністративно-правових засобів перебуває в органічному взаємозв'язку із забезпеченням належного порядку в сфері державного управління.

Отже, адміністративно-правова охорона здійснюється в таких трьох формах:

- 1) правотворчій, коли створюються закони та підзаконні нормативно-правові акти;
- 2) правозастосовній, коли відбувається практична реалізація ухвалених адміністративно-правових норм;
- 3) правоохоронній, яка передбачає застосування адміністративно-правових засобів із метою припинення протиправних дій (правопорушень) та відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

Порядок застосування адміністративно-правових засобів визначається, як правило, адміністративно-процесуальними нормами. Реалізація цих засобів належить до компетенції органів виконавчої влади та спеціально уповноважених посадових осіб (представників адміністративної влади) і є результатом здійснення ними державно-владних повноважень; як виняток деякі заходи адміністративного впливу застосовуються судами (суддями), а також органами окремих громадських організацій (їх представниками), наділеними певними адміністративно-владними повноваженнями.

Крім того, визначаючи поняття адміністративно-правових засобів забезпечення економічної безпеки, ми маємо враховувати завдання, поставлені у цьому дослідженні, що стосуються суб'єкта, який реалізує конкретні повноваження, спрямовані на подолання загроз економічній безпеці (цим суб'єктом ми визнали органи Національної поліції).

Висновки

Підсумовуючи викладене, пропонуємо визначити адміністративно-правові засоби забезпечення органами Національної поліції економічної безпеки як сукупність прийомів і способів впливу органів поліції на загрози економічній безпеці під час реалізації ними правоохоронних функцій з метою запобігання та нейтралізації усіх загроз, що гарантує здійснення економічного суверенітету.

Аналіз чинного адміністративного законодавства та практики його застосування й, відповідно, повноважень основних підрозділів органів Національної поліції, на які покладено завдання щодо забезпечення економічної безпеки, дає підстави зробити висновок, що до адміністративно-правових засобів забезпечення органами Національної поліції економічної безпеки належать такі:

1) засоби переконання, позитивного стимулювання чи заохочувальні засоби, що сприяють підвищенню творчої активності учасників правовідносин і ґрунтуються на їх прагненні до позитивних результатів праці, до реалізації суспільних та особистих інтересів; важливість застосування позитивних стимулюючих засобів випливає із загального співвідношення переконання та примусу у державному управлінні; наша держава віддає переважну роль переконанню, і його роль зростає із розвитком суспільних відносин і підвищенням культури та свідомості людей;

2) заходи адміністративного примусу, що застосовуються з метою попередження та припинення правопорушень, забезпечення провадження у справах про адміністративні проступки та притягнення порушників до адміністративної відповідальності. Застосування адміністративного примусу слугує одним із вагомих факторів зміцнення законності, дисципліни й організованості у сфері економіки та охорони порядку управління, встановленого в цій галузі.

Під час виділення конкретних адміністративно-правових засобів забезпечення економічної безпеки ми не описали першу форму адміністративно-правової охорони – правотворчу. Для обґрунтування нашої позиції ми знову змушені виходити із завдань, поставлених у дослідженні. Так, дійсно, норми права – загальнообов'язкові правила поведінки у сфері економіки – відіграють неабияку роль у забезпеченні економічної безпеки. Однак ми розглядаємо адміністративно-правові засоби, що реалізуються в діяльності поліції. Що стосується правотворчої діяльності Національної поліції, то повноваження останньої щодо забезпечення економічної безпеки полягають переважно у деталізації процедурних аспектів реалізації повноважень поліції щодо забезпечення економічної безпеки. Така діяльність має загальний характер і не може становити окремий напрям у цьому дослідженні. Що стосується інших правотворчих можливостей

Національної поліції, то щодо забезпечення економічної безпеки вони знаходять свій повний прояв у межах реалізації такого адміністративно-правового засобу, як переконання.

Наприкінці відзначимо, що дослідження проблем окремих адміністративно-правових засобів забезпечення економічної безпеки органами Національної поліції України є перспективним напрямом наших наукових пошуків.

Список бібліографічних посилань: 1. Хабибуллина Н. И. Политико-правовые проблемы семиотического анализа языка закона (теоретико-методологическое исследование) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. СПб., 2001. 48 с. 2. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. 2-ге вид., випр. Київ : Аконтіт, 2001. Т. 1: А–К. 880 с. 3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2003. 1440 с. 4. Неволя В. В. Засоби адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3 (76). URL: <http://www.pravoznaves.com.ua/period/article/44196/%CD> (дата звернення: 04.12.2018). 5. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с. 6. Шундигов К. В. Цели и средства в праве (общетеоретический аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1999. 182 с. 7. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учеб. для вузов / под ред. В. Г. Стрекозова. 2-е изд., доп. и испр. М. : Дабахов, Ткачев, Дымов, 1995. 378 с. 8. Пугинский Б. И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях. М. : Юрид. лит., 1984. 224 с. 9. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. М. : Статут, 1999. 712 с. 10. Проблемы теории государства и права : учеб. пособие / под ред. М. Н. Марченко. М. : Юристъ, 2002. 620 с. 11. Бахрах Д. Н. Административная ответственность. Пермь : Кн. изд-во, 1966. 193 с. 12. Минц Б. И. Понятие и роль правовых средств в хозяйственных отношениях. *Правоведение*. 1983. № 2. С. 69–74. 13. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учеб. Харьков : Консум, 2000. 704 с. 14. Шульга А. М. Теорія держави і права. Стислий курс : навч. посіб. Харків, 2010. 260 с. 15. Харитоновна О. І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2004. 36 с. 16. Єшук О. М. Щодо адаптації вітчизняної термінології у сфері адміністративно-правової охорони до стандартів Європейського Союзу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2013. № 2. С. 48–50. 17. Адміністративне право України : підручник : у 2 т. Т. 1: Загальне адміністративне право. Академічний курс / В. В. Галушко, В. І. Олефір, Ю. В. Гридасов та ін. Херсон : ХМД, 2013. 396 с. 18. Административное право Украины : учеб. / Ю. П. Битяк,

В. В. Богуцкий, В. Н. Гаращук и др. ; под. ред. Ю. П. Битяка. 2-е изд., перераб. и доп. Харьков : Право, 2003. 576 с.

Надійшла до редколегії 14.12.2018

Tolochko V. V. Concepts and types of administrative and legal means of ensuring economic security by the National Police of Ukraine

The author of the article has analyzed the existing doctrinal provisions concerning the definition of the terms “a method”, “a measure”, “a way” and “a mean” and the categories of “legal means”, “administrative and legal means”. It has been emphasized that administrative and legal means in the complex are one of the effective structural elements of the protective activity of state authorities aimed at the formation and development of social relations in various fields (including in the field of economics).

The author has revealed the significance of administrative and legal means for ensuring the implementation of the security function of the state in the whole and administrative and legal protection, in particular, which became the basis for outlining the forms of administrative and legal protection in the context of its implementation through the realization of administrative and legal means.

As a result, the author has offered own approach to the definition of the concept of administrative and legal means of ensuring economic security by the National Police of Ukraine. The analysis of the current administrative law and the practice of its application and, respectively, the powers of the main units of the National Police, which are entrusted with the task to ensure economic security, provided the opportunity to refer the following types of administrative and legal means of ensuring economic security by the National Police of Ukraine: 1) means of persuasion, positive incentives or incentives that contribute to raising the creative activity of legal relations participants, based on their quest for positive results of their work, to the realization of social and personal interests; 2) measures of administrative coercion, which are used for the purpose of prevention, termination of offenses, ensuring proceedings in cases on administrative offenses and bringing offenders to administrative liability. The application of administrative coercion is one of the important factors in strengthening the rule of law, discipline and organization in the field of economics, protection of the management order established in this area.

The conducted research should become the basis for studying the problems of certain administrative and legal means of ensuring economic security by the National Police of Ukraine, which is a perspective direction for further scientific research.

Keywords: legal means, administrative and legal means, the National Police of Ukraine, administrative and legal protection.

Карина Григорівна Шеленіна,

Харківський національний університет внутрішніх справ (ад'юнкт);

 <https://orcid.org/0000-0002-7101-3787>,

e-mail: teplinskaja112@gmail.com

СТРУКТУРА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВБИВСТВ, УЧИНЕНИХ ЗАСУДЖЕНИМИ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Досліджено практику органів досудового слідства та наукову літературу щодо встановлення та розкриття структури елементів криміналістичної характеристики вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі. Проаналізовано наукові думки, які розкривають поняття криміналістичної характеристики та її елементи, визначено конкретні елементи криміналістичної характеристики вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі.

Ключові слова: криміналістична характеристика, особа злочинця, вбивство, місце позбавлення волі.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Конституція України проголосила, що найбільшою суспільною цінністю є життя та здоров'я людини й громадянина. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя¹. Таким чином, основним завданням суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави є захист життя й здоров'я людини в усіх сферах суспільного життя.

Нашу статтю присвячено саме вбивствам, учиненим засудженими в місцях позбавлення волі, що виокремлює цю категорію кримінальних правопорушень із загальної структури вбивств наявністю особливостей окремих елементів криміналістичної характеристики.

Основні теоретичні положення криміналістичної характеристики різного типу вбивств поєднуються такими елементами, як: 1) спосіб учинення; 2) спосіб приховування; 3) місце, час та обстановка; 4) слідова картина; 5) особа злочинця; 6) особа потерпілого [1, с. 393]. Убивства, вчинені засудженими в місцях позбавлення волі, відрізняються загальною криміналістичною характеристикою від інших видів убивств мотивом вчинення, специфічним способом їх

¹ Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

вчинення, слідовою картиною, особою злочинця, особою потерпілого та місцем учинення.

У зв'язку зі специфікою окремих елементів криміналістичної характеристики вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі, дослідження й аналіз структурної системи таких видів кримінальних правопорушень посідають важливе місце. Їх метою яких є розроблення методичних рекомендацій щодо розслідування зазначеної категорії вбивств працівниками правоохоронних органів.

Стан дослідження проблеми

Теоретичним підґрунтям статті стали праці вчених-юристів, привнесені теоретично-прикладним засадам криміналістичної характеристики злочинів і пенітенціарної злочинності. Серед цих дослідників – Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, Л. Г. Відонов, І. А. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, І. Ф. Герасимов, В. Г. Гончаренко, Г. А. Густов, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, І. М. Лузгін, Г. А. Матусовський, С. П. Мітрічев, В. А. Образцов, І. Ф. Пантелєєв, М. Я. Сегай, М. О. Селіванов, Л. О. Сергєєв, В. Г. Танасевич, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. Разом із тим питання криміналістичної характеристики та методики розслідування злочинів, що вчиняються в установах виконання покарань, недостатньо розроблено. А до сьогодні в криміналістичній літературі не була об'єктом спеціального вивчення структура криміналістичної характеристики саме вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі. Усунути ці прогалини і покликана ця стаття.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження полягає в тому, щоб, спираючись на думки окремих авторів, розкрити особливості криміналістичної характеристики вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі. *Завдання* дослідження – вивчення сутності та змісту криміналістичної характеристики вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі, а також аналіз її основних елементів.

Наукова новизна дослідження

В Україні досі не було досліджено на монографічному рівні криміналістичну характеристику вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі. У статті на основі положень теорії криміналістики з узагальненням кримінальних проваджень щодо вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі, та з урахуванням досвіду слідчого апарату визначено структуру криміналістичної характеристики й досліджено її сутність та зміст.

Виклад основного матеріалу

Будь-яка характеристика являє собою опис загальних ознак, властивостей і закономірностей відображення об'єкта в цілому чи

якихось його компонентів і фрагментів, якими він відрізняється від інших об'єктів навколишнього світу. Кримінальна характеристика окремих видів злочинів також має специфіку сукупності ознак, за якими відрізняються кримінальні правопорушення. Пропонуємо розглянути погляди вчених щодо сутності та змісту поняття криміналістичної характеристики злочинів. Зауважимо, що в літературі це поняття розглядається як у широкому, так і у вузькому розумінні.

І. Ф. Пантелєєв зазначає, що криміналістична характеристика повинна розглядатись як сукупність даних про злочин [2]. Видно, що науковець не повною мірою розкриває сутність і зміст цього поняття, в нього відсутня деталізація основних ознак системи, що може виокремлювати певні аспекти, за допомогою яких можна сформуванати структуру криміналістичної характеристики окремих видів кримінальних правопорушень.

На думку І. Ф. Герасимова, криміналістична характеристика – це сукупність відомостей про загальні риси, типові ознаки, обставини й інші характерні особливості злочинів певного виду (групи), що мають організаційне й тактичне значення для їх розкриття [3]. Учений вже у своєму тлумаченні поняття криміналістичної характеристики говорить про виокремлення загальних ознак певного виду злочину в широкому розумінні.

На нашу думку, криміналістичну характеристику окремих видів злочину необхідно розглядати у більш широкому розумінні, що дозволить детальніше розкрити сутність її структурної системи та розробити методiku розслідування вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі.

В. П. Бахін визначає криміналістичну характеристику злочинів як систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, які проявляються в способі та механізмі діяння, обстановці його вчинення, а також про особу злочинця й інші обставини, закономірний зв'язок між якими служить підґрунтям наукового та практичного вирішення завдань із розкриття та розслідування злочинів [4, с. 20].

Р. С. Белкін зауважує, що криміналістична характеристика злочину являє собою абстрактне наукове поняття, яке має для слідчого лише орієнтаційне значення й повинно містити в собі характеристику вихідної інформації, системи даних про спосіб учинення та приховування злочину, його типові наслідки, особу ймовірного злочинця та ймовірні мотив і мету злочину, особу ймовірної жертви злочину та про деякі обставини вчинення злочину (місце, час, обстановка) [5].

Вважаємо, що слід погодитися із твердженнями В. П. Бахіна та Р. С. Белкіна в тому, що структура криміналістичної характеристики

окремих злочинів є науковим поняттям, за допомогою якого працівники правоохоронних органів використовують для розслідування окремих видів злочинів вихідну інформацію, яка вказує на загальні ознаки елементів криміналістичної характеристики.

Отже, можна впевнено стверджувати, що як у теоретичному, так і у практичному аспекті не може існувати єдиної універсальної системи елементів криміналістичної характеристики, яку б можна було використовувати в усіх методиках розслідування злочинів. Тому для формування структури криміналістичної характеристики вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі, необхідно врахувати специфічні елементи, властиві лише цьому виду злочину.

Загальновідомо, що криміналістична характеристика злочинів суттєво впливає на організацію роботи з їх виявлення та розслідування, через що посідає важливе місце в методиці розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень. Практичне призначення цієї системи полягає в тому, що вона є робочим інструментом слідчого, який він може використовувати у процесі розслідування конкретного злочину на підставі порівняння отриманих відомостей із тими, які відображено у криміналістичній характеристиці та є притаманними саме цьому виду злочинної діяльності [6].

Досить дискусійним є питання про якісний та кількісний склад її елементів структури криміналістичної характеристики. Відповідно до точки зору Л. О. Сергєєва, елементами криміналістичної характеристики є: особливості способів учинення і слідів певних видів злочинів; обставини, що характеризують учасників злочинів та їх злочинні зв'язки; об'єктивна сторона; час, місце і обстановка вчинення злочинів; об'єкт замаху та інші, а також взаємозв'язок між указаними фактами [7]. На думку С. П. Мітрічева, під час вивчення методик розслідування окремих видів злочинів слід розглядати насамперед типові ознаки, що мають криміналістичне значення, та особливості конкретного виду злочинів, що виражаються у способах їх вчинення, характерних слідах та професійних і злочинних навичках злочинця [8]. Ми звернули увагу на те, що Л. О. Сергєєв та С. П. Мітрічев зробили спробу визначити зміст криміналістичної характеристики та назвали основні її взаємопов'язані елементи. Зміст компонентів зазначеної характеристики не є вичерпним, це лише основні напрями для визначення структури сукупності узагальнених даних системи окремих видів злочинів.

Згідно з точкою зору В. Г. Танасевича та В. О. Образцова варто виділяти такі елементи криміналістичної характеристики: а) спосіб учинення злочину; б) обстановка вчинення злочину; в) умови охорони об'єкта від замаху (включно з характеристикою осіб, пов'язаних із забезпеченням недоторканності благ, на які вчинено замах);

г) маскування, спрямоване на приховування слідів злочину й осіб, що його вчинили; г) особа злочинця і спосіб його поведінки до та після вчинення злочину [9]. Звертаємо увагу на те, що згадані науковці вже краще конкретизували у своїх працях сукупність основних елементів криміналістичної характеристики окремих видів кримінальних правопорушень.

Інші вчені вважають, що основними елементами криміналістичної характеристики вбивства є спосіб учинення вбивства, спосіб його приховування, час і місце вчинення злочину, типова слідова картина, характеристика осіб злочинця та потерпілого [10, с. 433].

Узагальнюючи погляди вчених та аналізуючи слідчу й судову практику, можемо виокремити такі елементи криміналістичної характеристики вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі: а) особа злочинця та його поведінка до вчинення злочину та після цього; б) місце, час та обстановка вчинення злочину; в) спосіб його учинення; г) умови охорони об'єкта; ґ) особа потерпілого; д) спосіб приховування злочину.

Особливу увагу необхідно приділити вивченню такого елемента криміналістичної характеристики злочинів, як особа злочинця. Незважаючи на досить широке проведення досліджень у цьому напрямку, це питання досі залишається актуальним. Вивчення особи злочинця є однією з важливих дій працівників правоохоронних органів, що в подальшому забезпечує усунення причин та умов учинення злочинів, їх рецидивів тощо. Особа злочинця – це ємне поняття, яка охоплює сутність особи, всю сукупність ознак, які її характеризують, її моральний та духовний світ у поєднанні із соціальними й індивідуальними умовами життя, що тією чи іншою мірою вплинули на вчинення злочину.

М. Т. Ведерніков зазначає, що особа злочинця – це конкретна особа, для якої є характерними прояви почуттів як в основних сферах діяльності будь-якої людини, так і в специфічній правовій сфері під час реалізації спеціального правового статусу й виконання правової соціальної ролі [11]. Зауважимо, що вчений пропонує розглядати особу злочинця як індивіда, який проявляє свої особливості у суспільстві. На нашу думку, це поняття недостатньо розкрито, адже не враховуються фактори з боку оточення та навколишнього світу (людей, держави тощо), які можуть впливати на поведінку такої особи.

Окрім дослідники зазначають, що поняття особи злочинця відображає сутність особи, яка вчинила злочин, тому йдеться про типові ознаки особи, схильної до вчинення того чи іншого виду злочину. Дані про типові мотиви злочину дозволяють у цілому окреслити потреби злочинця, що підштовхнули його до вчинення злочину, і, як

наслідок, установити основні напрямки розслідування [1, с. 394]. Ця позиція є досить зрозумілою, і ми погоджуємося, що під час вивчення особи злочинця слід урахувувати типові ознаки, які вказують на його схильність до вчинення злочину. За наявності таких рис можна встановити типові мотиви вчинення кримінального правопорушення та основні напрями розслідування злочину. В. Ф. Єрмолович указує на те, що відомості про особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочину становлять ті дані, що можуть допомогти визначенню ефективного шляху розшуку й викриттю злочинця та виконанню інших завдань, пов'язаних із розслідуванням кримінальної справи [12]. Зрозуміло, що встановлені відомості про особу злочинця допомагають у розслідуванні кримінального правопорушення, виборі більш точних версій учинення злочину, плануванні й організації досудового слідства та збиранні доказів. Деякі автори визначають особу злочинця як людину, яка умисно вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене законом, за яке передбачено кримінальну відповідальність [13]. Учені дали досить вузьке визначення поняття особи злочинця. Для встановлення відомостей про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, необхідно розуміти це поняття у широкому сенсі, що надасть змогу повністю дослідити всі фактори, що характеризуватимуть злочинця. Інші автори вважають, що злочинцем є людина, яка вчинила злочин через властиві їй психологічні особливості, антисуспільні погляди, негативне ставлення до етичних цінностей і вибір суспільно небезпечного шляху для задоволення своїх потреб або відсутність необхідної активності в запобіганні негативному результату [14]. Таку точку зору необхідно враховувати під час встановлення інформації щодо особи злочинця.

В. Ю. Шепітько, характеризуючи особу вбивці, зазначає, що останній відрізняється жорстокістю, агресивністю, низьким інтелектом і прагненням до наживи [1, с. 395].

Отже, існуючі точки зору щодо цього питання є багатогранними. Багато вчених-юристів пропонувало розглядати поняття особи злочинця в різних аспектах, які є, на нашу думку, правильними, але слід зауважити, що особа злочинця завжди є конкретною, але ця конкретність втілює в собі певні соціальні й індивідуальні якості, притаманні конкретній особі. Будучи особливою, кожна особа несе на собі відбиток тих суспільних умов, у яких вона живе й діє як свідомо, суспільна істота. Своєрідність особи засудженого злочинця проявляється насамперед у її психічному образі, як-то характер, здібності й інтереси, в установках і ставленнях, що формуються та виявляються в діяльності людини. На їх розвиток великий вплив чинить те мікросередовище (найближче й безпосереднє оточення), в якому відбувається життєдіяльність індивіда. Якщо злочинець під час відбування

покарання в місцях позбавлення волі вчиняє вбивство, то це свідчить про наслідки його інтелектуальних, моральних, розумових і фізичних можливостей, жорстокість і зухваість, а специфічність місця вчинення кримінального правопорушення, проявляється в особливостях обстановки та у виборі особливих, притаманних лише місцям позбавлення волі предметів і способів учинення цього злочину. Дуже важливо враховувати ще й те, що особа, яка відбуває покарання в місцях позбавлення волі, вчиняє нове кримінальне правопорушення в цих само умовах.

Розглядаючи питання особи злочинця, ми доходимо висновку, що неможливо визначити конкретну класифікацію (типологію) злочинців саме у вчиненні вбивств засудженими в місцях позбавлення волі, тому що специфіку розслідування таких категорій убивств визначають своєрідні чинники, які формують оперативну обстановку у виправних установах. З огляду на особливості обстановки вчинення діянь, що аналізуються, необхідно звернути увагу на те, що більшість засуджених перебуває в стані психологічного стресу, викликаного фізичними навантаженнями, сексуальним стримуванням і відсутністю звички до тюремних звичаїв. Ці фактори самі по собі збільшують імовірність учинення засудженим насильницьких злочинів (зокрема і вбивств). Засуджений у колонії весь час перебуває в напрузі, не відчуває себе у безпеці, він повинен стежити за своєю поведінкою та кожним словом і побоюється вчинення насильства щодо нього. У співтоваристві засуджених постійно відбуваються конфлікти, які мають в умовах місць позбавлення волі особливу значимість для підтримання статусу, завоювання авторитету серед засуджених, демонстрації своєї волі й нав'язування її іншим.

Таким чином, можна констатувати, що, крім загальних обставин, що сприяють учиненню більшості насильницьких злочинів, існують спеціальні, характерні тільки для злочинів, що вчиняються у виправних установах.

Також слід враховувати термін відбуття покарання у місцях позбавлення волі, адже його можна умовно поділити на три етапи: перший (адаптація), на якому засуджений знайомиться з умовами свого найближчого життя, намагається проявити себе серед інших засуджених або замикається у собі, засуджений; другий етап (основний), на якому він набуває певний статус серед інших засуджених і виконує певні обов'язки залежно від свого статусу; третій етап (заключний), на якому засуджений уже все знає про правила поведінки в місцях позбавлення волі, має певний статус серед засуджених і вимагає виконання певних обов'язків від тих, які прибули до установи виконання покарань для відбуття покарання, тобто перебувають на першому етапі свого терміну.

Виходячи з вищевикладеного, робимо висновок, що вбивства, вчинені засудженими в місцях позбавлення волі, можуть скоювати на будь-якому етапі відбуття покарання, це залежатиме від особи злочинця (характер, риси поведінки, демографічні, соціальні, інтелектуальні, моральні тощо аспекти його життя як в умовах проживання в суспільстві, так і в умовах виправних закладів; кількість судимостей і термін відбування покарання тощо). Можна виділити тільки основні риси особи злочинця, який вчиняє таке кримінальне правопорушення: зухвалість, жорстокість, цинізм, неповага до суспільства, егоїзм, холоднокровність, відсутність належного самоконтролю, дратівливість, аморальність, схильність до насильства, відсутність жалю до потерпілого, асоціальний спосіб життя тощо.

Розглянемо також інші елементи криміналістичної характеристики. Так, спосіб учинення злочину – сукупність (система) прийомів і методів, послідовність дій чи використання засобів, а також знарядь, за допомогою яких досягається злочинна мета [15, с. 122]. Важливо з'ясувати, як саме вбивство було вчинено, адже способи бувають надзвичайно різноманітними: застосування вогнепальної або холодної зброї, удавлення зашморгом, побиття, дія високої температури або небезпечної для життя речовини тощо. Спосіб учинення злочину може вказати на особу злочинця й дозволяє висунути версії щодо вбивці та щодо мотивів учинення цього кримінального правопорушення.

Час учинення злочину – це певний відрізок (проміжок) часу, протягом якого вчиняється суспільно небезпечне діяння й настають суспільно небезпечні наслідки. Місце вчинення злочину – це певна територія або інше місце, де вчиняється суспільно небезпечне діяння та настають його суспільно небезпечні наслідки. Обстановка вчинення злочину – це конкретні об'єктивно-предметні умови, в яких вчиняється злочин [15, с. 123].

Зазвичай засуджений обирає час, коли немає свідків, коли потерпілий не відчуває загрози своєму життю та здоров'ю, або заскочує його зненацька; нерідко це вечірня або нічна пора доби. Місце вбивства – це найчастіше безлюдна місцевість (приміщення). Як і обстановка, воно є надзвичайно важливим джерелом інформації, оскільки містить велику кількість слідів і речових доказів. Вибір часу, місця й обстановки вчинення засудженим вбивства також має взаємозв'язок з його особою. Засуджений-вбивця, який перебуває в специфічних умовах, маючи вже усталені характерні риси поведінки, володіючи певним досвідом учинення кримінальних правопорушень та статусом, отриманим у місцях позбавлення волі, обов'язково готуватиметься до вчинення вбивства, тобто досить ретельно обиратиме час, місце й обстановку для цього. Також можна помітити певні

зміни у поведінці такої особи – вона стає більш обережною у своїх діях і висловлюваннях; помічається зміна й у контактуванні з працівниками виправних колоній.

Засобами вчинення злочину вважаються предмети матеріального світу, які застосовує злочинець під час вчинення суспільно-небезпечного діяння. Знаряддя – предмети, завдяки використанню яких особа чинить фізичний (зазвичай руйнівний) вплив на матеріальні об'єкти; ними можуть бути вогнепальна та холодна зброя, інструменти, транспортні засоби, різні пристрої, технічне обладнання тощо. До інших засобів учинення злочину, тобто засобів у вузькому значенні слова, можна віднести підроблені документи та формений одяг [15, с. 123]. Якщо правоохоронні органи матимуть інформацію щодо засобів і знарядь учинення вбивства в місцях позбавлення волі, то це звузить коло осіб, які могли вчинити вбивство. Йдеться про конкретні предмети матеріального світу та можливість їх використання, якщо засуджений-вбивця має якусь професію, яка потребує певних навичок, то в разі скоєння вбивства він обов'язково скористається ними та вчинить протиправне злочинне діяння на рівні професіонала (наприклад, якщо засуджений має професію й досвід роботи з обробки м'яса, то під час вчинення вбивства він обов'язково застосує ці навички), що характеризуватиме особу злочинця та звузить коло підозрюваних у вчиненні вбивства.

Також суттєве значення мають сліди, які залишає злочинець на місці вчинення кримінального правопорушення. М. В. Салтевський пропонує називати слідовою картиною злочину єдність матеріальних та ідеальних слідів злочину, під якою розуміє матеріальну й ідеальну слідову обстановку, що відображає та зберігає різноманітну інформацію про конкретну подію злочину й особу, яка його вчинила [16, с. 148–151]. На наш погляд, вчений визначив поняття слідової картини досить зрозуміло. На думку В. О. Коновалової, слідова картина злочину стала новим елементом криміналістичної характеристики та являє собою комплекс слідів, які відображають картину події злочину та поведінку суб'єкта на місці злочину й дозволяють висунути найбільш обґрунтовані версії щодо його вчинення [17]. Слідову картину події утворюють обставини та сліди події кримінального правопорушення. Їх виявлення, аналіз і встановлення причинних зв'язків допомагають відтворити картину події. Дослідження слідів і речових доказів убивства, вчиненого засудженими в місцях позбавлення волі, може вказувати на особу злочинця.

Особа потерпілого – це людина, щодо якої застосовується протиправне, винне діяння; вони нерідко вказує на особу злочинця (зв'язки потерпілого з особою злочинця, характер їхніх стосунків, мотиви вбивства). У разі розслідування вбивств, учинених

засудженими в місцях позбавлення волі, особа потерпілого є також специфічною, адже в 80 % злочини такої категорії спрямовано проти інших засуджених, 10 % – проти працівників виправних колоній, 5 % – проти своїх родичів [15, с. 98]. Особа потерпілого – це доволі значущий елемент криміналістичної характеристики, адже вона прямо пов'язується з особою злочинця, що допоможе встановити їх взаємозв'язок і мотив учинення вбивства.

Приховування злочинів протидіє швидкому та повному розкриттю кримінальних правопорушень, виявленню винних і забезпеченню правильного застосування норм закону. Під ним розуміють дії, які ускладнюють установлення не лише самої події вчинення злочину, але і його окремих обставин [16, с. 110]. Зазвичай такі дії пов'язано з бажанням убивці уникнути відповідальності, заперечити свою причетність до вчинення злочину. Найтрадиційнішими способами приховування є знищення слідів злочину, приховування або знищення знарядь і засобів його вчинення, інсценування вбивства з наданням вигляду нещасного випадку чи самогубства, знищення трупа (спалювання, розчленування, втоплення, закопування тощо), його спотворення з метою приховування особи потерпілого та ін. У випадку з убивством, учиненим засудженим у місцях позбавлення волі, способи приховування залишаються в основному такими ж само як і в разі вчинення вбивства поза межами місць позбавлення волі.

На наш погляд, варто приділити увагу ще такому елементу криміналістичної характеристики вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі, як умови охорони об'єкта. Треба пам'ятати, що така категорія злочинів учиняється у специфічній обстановці (в місцях позбавлення волі), при цьому працівники виправних колоній повинні забезпечувати порядок серед засуджених та їх нормальне ставлення один до одного. Якщо нагляд за засудженими здійснюється не належним чином, то це може бути однією з причин їх спонукання до вчинення вбивства.

Висновки

Викладене вище надає можливість стверджувати, що структура криміналістичної характеристики окремих злочинів є науковим поняттям, за допомогою якого працівники правоохоронних органів використовують під час розслідування окремих видів злочинів вихідну інформацію, яка вказує на загальні ознаки елементів криміналістичної характеристики. У теоретичному та практичному аспекті не існує єдиної універсальної системи елементів криміналістичної характеристики, яку б можна було використовувати в усіх методах розслідування злочинів.

До елементів криміналістичної характеристики вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі, на нашу думку, належать такі: а) особа злочинця та його поведінка до вчинення злочину й після нього; б) місце, час та обстановка учинення злочину; в) спосіб учинення злочину; г) умови охорони об'єкта; ґ) особа потерпілого, д) спосіб приховування злочину.

Дослідження дозволило визначити низку питань, вирішення яких може сприяти вдосконаленню процедур виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з убивствами, учиненими засудженими в місцях позбавлення волі.

Список бібліографічних посилань: 1. Криміналістика : підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Ін Юре, 2004. С. 393–395. 2. Пантелеев И. Ф. Теоретические проблемы советской криминалистики : учеб. пособие. М. : ВЮЗИ, 1980. С. 37. 3. Герасимов И. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений в методике расследования. М. : Юрист, 1976. С. 23. 4. Бахин В. П. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент расследования. *Вестник криминалистики*. 2000. Вып. 1. С. 16–22. 5. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. М. : Юрист, 1997. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. С. 305. 6. Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. С. 10. 7. Сергеев А. А. Сущность и значение криминалистической характеристики преступлений. Руководство для следователей. М. : Юрид. лит., 1971. С. 154. 8. Советская криминалистика. Ч. 1 / под ред. С. П. Митричева и Н. В. Терзиева. М. : ВЮЗИ, 1958. С. 165. 9. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. Київ : Правник, 1997. С. 23–25. 10. Пясковський В. В. Розслідування вбивств // Криміналістика : підручник / Нац. акад. внутр. справ. Київ : Центр учб. літ., 2015. Глава 31. С. 432–447. 11. Ведерников Н. Т. Место и роль личности обвиняемого в предмете доказывания по уголовному праву. *Государство и право*. 2003. № 6. С. 45–49. 12. Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений : моногр. Минск : Амалфея, 2001. С. 194. 13. Криминология : учеб. / под ред. И. И. Карпеца, В. Н. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнецова, А. Б. Сахарова. М. : Юрист, 1976. С. 144. 14. Антонян Ю. М., Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е. Личность преступника : моногр. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. С. 16. 15. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Юрінком Інтер ; Харків : Право, 2005. С. 98, 122, 123. 16. Салтєвський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Ч. 1. Харків : Консум ; Основа, 1999. 416 с. 17. Коновалова В. О. Вбивство: мистецтво розслідування : монографія. Київ : Факт, 2001. С. 25.

Надійшла до редакції 09.12.2018

Shelenina K. H. The structure of forensic characteristics of murders committed by convicts in prisons

In order to keep and strengthen law and order in prisons it is very important to have both the final results of investigating crimes committed by convicts, and the results of certain procedural actions that ensure the timeliness and validity of criminal proceedings, the rapid establishment of a perpetrator by the help of evidence, to take necessary measures for his isolation from other convicts, the urgency of identifying and eliminating the causes and conditions that contributed to the commission of a crime. Investigation of a crime in accordance with the above mentioned requirements allows completely, comprehensively and objectively to establish the circumstances, which are subject to proving within criminal proceedings. Preliminary clarification of such circumstances is a necessary precondition for proper hearing the case by the court and the appointment of legal and substantiated criminal penalties for guilty party. This allows to achieve the objectives of general and special crime prevention by persons held in prisons in the most effective method.

The author of the article has analyzed the practice of pre-trial investigation agencies and scientific views regarding the establishment and disclosure of the structure of the elements of forensic characteristic of murders committed by convicts in prisons. The notion of the structure as a system of elements of forensic characteristic has been defined and solved. The author of the dissertation has analyzed scientific thoughts, which reveal the notion of forensic characteristic, as well as its elements and defines the specific elements of forensic characteristic of murders committed by convicts in prisons.

In the author's opinion, the elements of forensic characteristic of murders committed by convicts in prisons include the following: a) offender's personality and his behavior towards the commission of a crime and after; b) place, time and circumstances of committing a crime; c) the method of committing a crime; d) the conditions for the protection of the object; e) victim's personality; f) method of withholding a crime.

The study allowed to identify a number of issues, the solution of which may assist to improve the procedures for detecting and investigating criminal offenses related to murders committed by convicts in prisons.

Keywords: forensic characteristic, offender's personality, murder, prisons.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.92(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2018.4.07>

Руслан Владиславович Ігонін,

доктор юридичних наук, доцент,
Національне агентство з питань запобігання корупції (м. Київ),
Департамент з питань запобігання корупції;

<https://orcid.org/0000-0003-3660-4036>,

e-mail: carlobambini17@gmail.com;

Марія Василівна Вікторчук,

кандидат юридичних наук,
Національне агентство з питань запобігання корупції (м. Київ);

<https://orcid.org/0000-0001-5197-5914>,

e-mail: m.v.kocherhan@nuwm.edu.ua

СУТНІСТЬ І ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Розглянуто сутність і ознаки адміністративно-правового регулювання в адміністративному праві України. Визначено, що таке регулювання є діяльністю держави щодо впорядкування та регламентації суспільних відносин за допомогою норм права. З'ясовано ознаки адміністративно-правового регулювання, які вирізняють його серед інших видів регулювання. Здійснено розмежування понять адміністративно-правового регулювання й адміністративно-правового забезпечення. Визначено мету адміністративно-правового регулювання та коло відносин, що виникають під час адміністративно-правового регулювання. Перспективним напрямом подальших досліджень визначено наукову розробку пропозицій щодо вдосконалення механізмів адміністративно-правового регулювання в Україні.

Ключові слова: адміністративні відносини, адміністративно-правове регулювання, гарантії, механізм адміністративно-правового регулювання, публічні інтереси.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Поняття адміністративно-правового регулювання є одним з базових у науці адміністративного права. Проблема його визначення часто привертає до себе увагу вчених і є предметом наукових розробок.

Воно лежить у підґрунті багатьох досліджень адміністративно-правових відносин в окремих галузях народного господарства. Однак аналіз наукових праць свідчить про те, що сьогодні не існує єдиного підходу до розуміння поняття терміна «адміністративно-правове регулювання». Тому з'ясування його сутності є актуальним і потребує насамперед вироблення єдиної позиції, що позитивно впливатиме не лише на теоретичні розробки, але й на ефективне їх запровадження у практичну діяльність.

Стан дослідження проблеми

Загальнотеоретичні положення про адміністративно-правове регулювання були предметом досліджень таких учених, як В. Б. Авер'янов, О. М. Єщук, Р. А. Калюжний, Ю. О. Тихомиров та ін. Адміністративно-правове регулювання різних сфер суспільних відносин на дисертаційному рівні розглядали А. О. Коровайко («Адміністративно-правове регулювання державного управління у галузі закордонних справ в Україні», 2018), Д. В. Малишко («Адміністративно-правове регулювання у галузі муніципального права в Україні», 2017), В. І. Теремецький («Адміністративно-правове регулювання податкових відносин в Україні», 2012), Н. О. Шмігельська («Адміністративно-правове регулювання профілактики правопорушень у сфері економіки», 2016), М. Ю. Яковчук («Адміністративно-правове регулювання страхової діяльності в Україні», 2009) тощо. Однак сьогодні триває наукова дискусія щодо визначення поняття адміністративно-правового регулювання та його співвідношення з іншими поняттями, зокрема з поняттям адміністративно-правового забезпечення, яке теж є одним із базових для формування та розкриття багатьох тем дисертаційних досліджень.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є з'ясування сутності й ознак адміністративно-правового регулювання, його мети та співвідношення з іншими поняттями в адміністративному праві України.

Досягнення цієї мети здійснено шляхом вирішення *завдань* щодо визначення поняття й ознак адміністративно-правового регулювання, кола відносин, що виникають під час адміністративно-правового регулювання, та співвідношення поняття адміністративно-правового регулювання з поняттям адміністративно-правового забезпечення.

Наукова новизна дослідження

Сформульовано нові теоретичні висновки, узагальнення та пропозиції, зокрема з'ясовано ознаки адміністративно-правового регулювання, визначено перелік ознак адміністративно-правового регулювання управлінських відносин, розмежовано поняття

адміністративно-правового регулювання й адміністративно-правового забезпечення.

Виклад основного матеріалу

Тривала дискусія серед учених-теоретиків і практиків щодо проблеми визначення поняття адміністративно-правового регулювання так і не призвела до вироблення одностайної точки зору з цього питання. Тому сутність поняття «адміністративно-правове регулювання» та його особливості необхідно розглядати через семантику категорій «регулювання», «правове регулювання» й «адміністративно-правове регулювання».

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «регулювання» розуміється як «впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі» [1]. Цей термін має два значення. У широкому розумінні слова він ототожнюється з упорядкуванням суспільних відносин як державою, так і іншими особами, а у вузькому – здебільшого з адміністративно-правовим регулюванням [2, с. 75]; також його визначають як владний вплив, що здійснюється державою на суспільні відносини за допомогою юридичних засобів [3, с. 153], спосіб реалізації державного управління, за допомогою якого поряд з організаційними ухвалюються і здійснюються управлінські рішення та дії, що мають юридичне значення; встановлення та застосування правових норм [4, с. 21]. При цьому, як зазначає В. І. Теремецький, правове регулювання охоплює таке: 1) специфічну діяльність держави (її нормотворчих органів), пов'язану з виробленням юридичних настанов і визначенням юридичних засобів забезпечення їх дієвості; 2) діяльність безпосередніх учасників суспільних відносин, спрямовану на пошук та залучення засобів юридичного регулювання для узгодження своєї поведінки з правом (його принципами, ідеями, призначеннями) [5, с. 106]. Тобто правове регулювання є специфічною діяльністю, яка являє собою засіб упорядкування та регламентації суспільних відносин за допомогою норм права. Сутністю й головним завданням регулювання є впорядкування та налагодження механізму взаємодії між суб'єктами суспільних відносин. Характерною рисою правового регулювання, що вирізняє його серед інших правових явищ, є особливий механізм його реалізації [6, с. 115].

Ю. О. Тихомиров визначає адміністративно-правове регулювання як механізм імперативно-нормативного упорядкування організації й діяльності суб'єктів та об'єктів управління й формування стійкого правового порядку їх функціонування, що поширюється на багато сфер державного й суспільного життя [7, с. 314]. Ю. П. Битяк зауважує, що адміністративно-правове регулювання управлінських

суспільних відносин фактично є формою юридичного опосередкування зв'язків між суб'єктом та об'єктом управління, правовим засобом цілеспрямованого керуючого (управлінського) впливу [8, с. 22]. І. Б. Тацишин зазначає, що адміністративно-правове регулювання – це цілеспрямований, організуючий і регулюючий вплив держави через систему органів та посадових осіб на процеси, які відбуваються в суспільстві [9, с. 39]. На думку авторів колективної монографії «Адміністративне право України в сучасних умовах (виклики початку XXI століття)», під адміністративно-правовим регулюванням слід розуміти цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових заходів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства і держави [10, с. 88–89].

Зважаючи на викладене, можна стверджувати, що адміністративно-правове регулювання має відповідні ознаки, що вирізняють його серед інших видів регулювання. Убачається, що йому властиві такі ознаки: 1) воно є засобом впливу держави на суспільні відносини; 2) воно здійснюється за допомогою правових засобів, які складають механізм адміністративно-правового регулювання; 3) його метою є впорядкування державно-владних відносин; 4) воно установає права й обов'язки учасників адміністративно-правових відносин.

Отже, адміністративно-правове регулювання є діяльністю держави щодо впорядкування та регламентації суспільних відносин за допомогою норм права.

Розглядаючи поняття адміністративно-правового регулювання, слід відмежовувати його від поняття адміністративно-правового забезпечення. Зауважимо, що визначення терміна «забезпечення» набуло юридичного змісту завдяки його використанню в таких міжнародно-правових актах, як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Загальна декларація прав людини (преамбула). Відбулася його імплементація й до ч. 2 ст. 3 Конституції України, відповідно до якої головним обов'язком держави є утвердження й забезпечення прав і свобод людини. Таким чином, цей термін не лише був легалізований, а й отримав значення та статус загального правового принципу, що має міжнародно-правовий і внутрішньодержавний зміст [11, с. 109].

О. Ф. Мельничук наголошує, що категорії «правове регулювання» й «правове забезпечення» є взаємозв'язаними та взаємодіють, однак вони не є тотожними, кожна з них виконує свою функцію. Правове регулювання забезпечує переважно владно-управлінську функцію, результатом його діяльності є встановлення правопорядку

в суспільстві, воно акцентує увагу на конституційно-правовій нормі та здійснює юридизацію принципів права. Натомість правове забезпечення передбачає такі напрями діяльності, як реалізація, охорона й захист прав і свобод людини та громадянина [12, с. 164].

На думку В. С. Віткової, ці поняття співвідносяться як ціле та частина. Цілим тут виступають гарантії у своїй сукупності, а частиною – юридичне забезпечення [11, с. 109]. У свою чергу, А. С. Мордовець вважає, що гарантії – це система соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних та організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють рівні можливості особистості для реалізації своїх прав, свобод та інтересів [13].

Отже, адміністративно-правове забезпечення є гарантією реалізації, охорони й захисту прав і свобод людини та громадянина в адміністративно-правових відносинах, а його елементами слід вважати такі: 1) нормативно-правові гарантії, які містять у собі сукупність правових норм, за допомогою яких забезпечуються реалізація та порядок охорони й захисту прав і свобод людини; 2) організаційно-правові гарантії прав і свобод людини та громадянина, до яких належать механізми владно-управлінської діяльності у сфері правотворчості та правозастосування, спрямовані на створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами й свободами в адміністративних правовідносинах.

Будучи зовні вираженою дією органу виконавчої влади або його посадової особи, здійсненою в межах їх компетенції, адміністративно-правове регулювання є однією з форм державного управління. У свою чергу, за змістом адміністративно-правові форми державного управління можна класифікувати, виділивши правотворчу та правозастосовну форми. Правотворча форма державного управління полягає у виданні суб'єктами державного управління підзаконних нормативних правових актів управління, що регулюють суспільні відносини у сфері їх державно-управлінської діяльності. Правозастосовна форма державного управління поділяється на видання індивідуальних правових актів управління (актів застосування норм права) та вчинення дій юридичного характеру.

Зважаючи на це, можна виділити такі стадії адміністративно-правового регулювання управлінських відносин:

- 1) підготовка й ухвалення нормативно-правових актів, що містять норми адміністративного права;
- 2) виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків;
- 3) реалізація суб'єктивних прав і юридичних обов'язків;
- 4) захист суб'єктивних прав і забезпечення юридичних обов'язків у разі порушення прав і свобод у сфері управління, за наявності спору в праві.

Разом із цим адміністративно-правове забезпечення є гарантією реалізації, охорони й захисту прав і свобод людини та громадянина в адміністративно-правових відносинах та являє собою сукупність механізмів, інструментів і способів, передбачених чинним законодавством, за допомогою яких здійснюється адміністративно-правове регулювання.

Отже, адміністративно-правове регулювання є складовою державно-владного впливу, а його здійснення є неможливим без установлення державою відповідних гарантій, тобто без адміністративно-правового забезпечення.

Зважаючи на викладене, слід сформулювати мету адміністративно-правового регулювання. Ця мета залежить від сфери суспільних відносин, у якій здійснюється таке регулювання. Убачається, що метою регулювання в цілому є забезпечення стабільності, збалансованості й ефективності функціонування адміністративно-правових відносин. Метою адміністративно-правового регулювання є дотримання політики держави стосовно розвитку тих чи інших правовідносин, створення ефективних адміністративно-правових, економічних, організаційних і процесуальних правил; забезпечення дотримання й охорони прав і свобод людини, а також їх ефективний захист у разі порушення; запобігання та припинення правопорушень із боку суб'єктів адміністративних відносин.

Висновки

1. Адміністративно-правове регулювання є складовою державно-владного впливу, а його здійснення є неможливим без установлення державою відповідних гарантій, тобто без адміністративно-правового забезпечення.

2. Як і будь яка соціальна категорія, адміністративно-правове регулювання має відповідні ознаки, що вирізняють його серед інших видів регулювання: 1) воно є засобом впливу держави на суспільні відносини; 2) воно здійснюється за допомогою правових засобів, які складають механізм адміністративно-правового регулювання; 3) його метою є впорядкування державно-владних відносин; 4) воно установлює права й обов'язки учасників адміністративно-правових відносин.

3. Під час адміністративно-правового регулювання виникають відносини щодо: 1) реалізації публічних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також загального публічного інтересу держави; 2) реалізації імперативно-владної компетенції органів публічної адміністрації; 3) дотримання певних установлених державою в адміністративно-правових нормах правил.

Перспективним напрямом подальших досліджень є наукова розробка пропозицій щодо вдосконалення механізмів адміністративно-правового регулювання в Україні.

Список бібліографічних посилань: 1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2004. С. 1020–1021. 2. Яковчук М. Ю. Адміністративно-правове регулювання страхової діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2009. 244 с. 3. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. 5-те вид. зі змін. Київ : Атіка, 2001. 176 с. 4. Горош Ю. В. Проблемы правового регулирования налоговых отношений в системе государственного управления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. М., 1998. 145 с. 5. Теремецький В. І. Адміністративно-правове регулювання податкових відносин в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2013. 408 с. 6. Теремецький В. І. Податкові правовідносини в Україні : монографія. Харків : Діса плюс, 2012. 648 с. 7. Тихомиров Ю. А. Административное право и процесс: полный курс. М. : Юринформцентр, 2001. 652 с. 8. Адміністративне право України : підруч. для юрид. вузів і ф-тів / Ю. П. Битяк, В. В. Богущький, В. М. Гарашук, О. В. Дяченко та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2000. 544 с. 9. Тащишин І. Б. Адміністративно-правове забезпечення інформаційних відносин в галузі реклами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2009. 198 с. 10. Адміністративне право України в сучасних умовах (виклики початку ХХІ століття) : монографія / В. В. Галунько, В. І. Олефір, М. П. Пихтін та ін. ; за заг. ред. В. В. Галунька. Херсон : Херсон. медська друк., 2010. 376 с. 11. Віткова В. С. Конституційне право на медичну допомогу та його юридичне забезпечення в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2017. 208 с. 12. Мельничук О. Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2015. 459 с. 13. Мордовец А. С. Гарантии прав личности: понятие и классификация // Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ, 2001. С. 311.

Надійшла до редколегії 02.12.2018

Igonin R. V., Viktorchuk M. V. Essence and features of administrative and legal regulation within administrative law of Ukraine

The essence and features of administrative and legal regulation, its purpose and correlation with other concepts within administrative law of Ukraine have been clarified.

It has been emphasized that legal regulation provides mainly authoritative and management function; its result is the establishment of law and order in society, it focuses on constitutional law and carries out the legalization of the principles of law.

It has been determined that administrative and legal regulation is the state's activity in order to regulate social relations with the help of the norms of law.

It has been revealed that administrative and legal regulation has the relevant features that distinguish it among other types of regulation, in particular: 1) it is a mean of influence of the

state on social relations; 2) it is carried out with the help of legal means, which constitute the mechanism of administrative and legal regulation; 3) its purpose is to streamline the state and authoritative relations; 4) it establishes the rights and obligations of the participants in administrative and legal relations.

The authors have carried out the differentiation of the concepts of administrative and legal regulation and administrative and legal provision. It has been established that administrative and legal provision is a guarantee for the realization, security and protection of human and citizen's rights and freedoms within administrative and legal relations and represents a set of mechanisms, tools and methods provided by the current legislation, through which administrative and legal regulation is carried out.

The objective of administrative and legal regulation has been determined – it is compliance with the state policy regarding the development of administrative legal relations, creation of effective administrative, legal, economic, organizational and procedural rules; ensuring the observance and protection of human rights and freedoms, as well as their effective protection in case of violation; prevention of offenses by the subjects of administrative relations.

It has been concluded that during administrative and legal regulation there are relations concerning: 1) the realization of public interests of individuals and legal entities, as well as general and public interest of the state; 2) the implementation of imperative and authoritative competence of public administration agencies; 3) the observance of certain rules established by the state within administrative and legal norms.

Keywords: administrative relations, administrative and legal regulation, guarantees, mechanism of administrative and legal regulation, public interests.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.44(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2018.4.08>

Елла Валентинівна Вакулович,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільного права та процесу;

<https://orcid.org/0000-0001-7581-0524>,

e-mail: ella.vakulovich@gmail.com

АНАХРОНІЧНІСТЬ УЖИВАННЯ ПОНЯТТЯ «ПІДПРИЄМЕЦЬ» ДЛЯ ПОЗНАЧЕННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОГО УЧАСНИКА ПУБЛІЧНОГО ДОГОВОРУ

Розглянуто легальну й етимологічну сутність поняття «підприємець» як особи – учасника публічного договору, разом із тим проаналізовано низку нормативно-правових актів з метою вирішення питання про відповідність зазначеної категорії сучасній законодавчій термінології. Зроблено висновок про те, що нині учасниками публічного договору є суб'єкти господарювання, які здійснюють підприємницьку діяльність, що об'єктивно не знайшло свого відображення у конкретних цивільно-правових нормах. Запропоновано окремі шляхи вдосконалення цих норм.

Ключові слова: підприємець, публічний договір, підприємництво, господарська діяльність, суб'єкт господарювання, фізична особа-підприємець, юридична особа приватного права, юридична особа публічного права.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Цивільне право справедливо вважається однією із найдавніших галузей права, адже за своєю суттю воно є витокom римського права, історія якого повертає нас далеко в минуле – до подій, що відбувались понад 500 років тому до нашої ери. Уже в той період існувала об'єктивна потреба в упорядкуванні сукупності схожих за своєю суттю та значенням специфічних зв'язків між особами, що стало можливим за допомогою встановлення законів – загальноприйнятих обов'язкових правил поведінки, які згодом були об'єднані в кодекси – систематизовані збірники нормативно-правових актів, зводи законів. Уже в ті часи римське право служило інструментом регулювання процедури укладення договорів між особливими суб'єктами – групами осіб, об'єднаних родинними зв'язками, предметом яких були рухомі та нерухомі речі. Яскравими прикладами значного впливу на

становлення та розвиток цивільної галузі права держав романо-германської правової сім'ї є *Duodecim tabularum* («Законодванадцять таблиць») і *Corpus Iuris Civilis* («Корпус юрис цивіліс» імператора Юстиніана I). Так, норми останнього частково були частково рецепційовані в цивільних кодексах багатьох європейських країн протягом IX–XI століть, зокрема України. Звичайно, в зазначених нормативно-правових актах вони не були викладені в своєму первісному вигляді, однак завдяки адаптації стали концептуальною основою сучасного цивільного законодавства. Це почасти пояснює одноманітність і «спорідненість» цивільно-правових норм різних держав, особливо зважаючи на те, що вони мимоволі отримали усталений характер, адже реформи приватних відносин порівняно з публічним адмініструванням важливих сфер суспільного життя відіграють другорядну роль. Через це деякі з норм цивільного права, зокрема ті, що не змінювались ще з моменту ухвалення Цивільного кодексу України в 2003 р., здаються об'єктивно застарілими й такими що не відповідають сучасним реаліям зокрема це стосується положень, що регламентують порядок укладення публічного договору.

Стан дослідження проблеми

Зважаючи на те, що окреслене питання щодо актуальності використання поняття «підприємець» як обов'язкової сторони публічного договору досі не було предметом дослідження вчених у галузі цивільного права, основу цього дослідження переважно склали чинні законодавчі акти, які регулюють порядок укладення публічного договору та здійснення комерційної господарської діяльності. Для визначення окремих приписів законодавства як застарілих було проаналізовано низку законів і підзаконних нормативно-правових актів, які втратили чинність. Разом із тим для характеристики підприємництва як різновиду господарської діяльності були використані думки та висновки таких національних і зарубіжних учених: О. І. Ковальова, який в рамках власного монографічного дослідження здійснив спробу дати вичерпний перелік продукції виробничо-технічного призначення – одного з видів товарів роздрібною торгівлі; В. М. Селіванова – щодо виділення чіткого переліку ознак підприємництва; С. В. Степанова, який виділив особливості господарювання суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи, зокрема ризикованість такого виду господарської діяльності.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження поняття «підприємець», яке використовується в національному законодавстві для позначення обов'язкової сторони публічного договору, крізь призму сучасної термінології чинних нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання

здійснення господарської діяльності. У свою чергу, досягнення поставленої мети стає можливим шляхом вирішення таких *завдань*:

- здійснення детального аналізу приписів цивільного законодавства, що регулює порядок укладення публічного договору, зокрема стосовно його обов'язкового суб'єкта – підприємця;

- вирішення питання щодо актуальності використання терміна «підприємець» у сучасному національному законодавстві та конкретизація його змісту;

- окреслення та надання характеристики видам підприємництва (на прикладах роздрібною торгівлі, перевезення транспортом загального користування та телекомунікаційних послуг) як різновиду господарської діяльності, що провадиться підприємцями шляхом укладення публічного договору;

- конкретизація осіб, які можуть виступати обов'язковою стороною публічного договору;

- вироблення пропозицій щодо вдосконалення норм цивільного законодавства в сфері публічного договору.

Наукова новизна дослідження

Із метою вдосконалення цивільного законодавства й усунення термінологічної неоднозначності вперше сформульовано низку пропозицій щодо внесення конкретних змін до норм Цивільного кодексу України, які визначають особливості укладення публічного договору.

Виклад основного матеріалу

Аналіз норм ст. 633 Цивільного кодексу України дозволяє визначити одну з обов'язкових сторін публічного договору – підприємця, який «взяв на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться (роздрібною торгівля, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо)»¹. З огляду на те, що наразі законодавчого визначення поняття «підприємець» не існує, звернемось до його етимологічної сутності. В Академічному тлумачному словнику української мови підприємцем називається «той, хто володіє промисловим, торговельним і т. ін. закладом; організатор вигідних справ, прибуткових операцій» [1]. Єдине легальне визначення терміна «підприємець» містилось у Положенні про ведення касових операцій у національній валюті в Україні від 2014 р., яке втратило чинність із затвердженням Правлінням Національного банку України нового ідентичного за назвою Положення у 2017 р: «підприємець – фізична особа, яка

¹ Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-IV : ред. від 04.11.2018.

здійснює підприємницьку діяльність»¹. Згадані законодавчі приписи, як і інші норми вказаної статті, свідчать про те, що такі види діяльності в межах публічного договору можуть надаватись лише підприємцями, хоча достеменно відомо, що продаж товарів і надання послуг можуть здійснюватись різними суб'єктами.

Разом із тим в Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затвердженій постановою Правління Національного банку України від 12.11.2003 № 492, у редакції від 30.07.2014, під терміном «підприємці» розумілись «суб'єкти господарювання, які здійснюють підприємницьку діяльність, та постійні представництва», а під суб'єктами господарювання – «юридичні особи-резиденти і фізичні особи-підприємці»² (до речі, в актуальній редакції зазначеного нормативно-правового акта дефініції цих термінів відсутні). Такі законодавчі приписи хоча і більшою мірою відповідають сучасному національному законодавству, що регулює здійснення господарської діяльності, втім не мають жодної юридичної сили. А отже, з норми основної статті, яка визначає зміст і сутність публічного договору (маємо на увазі вищезгадану ст. 633 Цивільного кодексу України), на сьогодні залишаються незрозумілими категорії осіб, яких необхідно відносити до підприємців і те, чи обґрунтованим є їх абсолютне ототожнення із суб'єктами господарської діяльності, особливо зважаючи на те, що поняття «підприємець» згадується в Господарському кодексі України щонайменше у ст. 46, п. 5 ст. 47 і ч. 2 ст. 49. Більш того, нормативний аналіз дає підстави говорити що термін «підприємець» є дещо застарілим і таким, що сьогодні вживається переважно в побутовому, а не в юридичному середовищі.

Очевидним є те, що публічний договір укладається в межах здійснення підприємництва (підприємницької діяльності) – «самостійної, ініціативної, систематичної, здійснюваної на власний ризик господарської діяльності, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку» (ст. 42 Господарського кодексу

¹ Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні : постанова Правління Національного банку України від 15.12.2014 № 637. *Офіційний вісник України*. 2005. № 3. Ст. 155. (Втрата чинності: 05.01.2018).

² Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах : постанова Правління Національного банку України від 12.11.2003 № 492 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1172-03> (дата звернення: 30.11.2018).

України¹). Тому однією зі сторін публічного договору є суб'єкт господарювання, яким можуть бути: 1) юридичні особи державної та недержавної форми власності; 2) фізичні особи, що здійснюють підприємницьку діяльність (фізичні особи-підприємці). Зазначені особи, здійснюючи господарську діяльність, не можуть бути одночасно суб'єктами, які займаються підприємництвом, оскільки між цими видами діяльності є різниця.

Підприємництво, будучи окремим видом господарської діяльності, відрізняється від останньої власними специфічними ознаками, такими як: а) незалежність, яка полягає в тому, що лише особа самостійно, на власний розсуд, користуючись власними знаннями, вміннями та навичками, вирішує, якою саме діяльністю займатись, яким чином її організувати та здійснювати; ніхто не може нав'язувати їй власну думку, спонукати чи примушувати займатись конкретним видом підприємництва звичайно, йдеться про легальну діяльність, не заборонену чинним законодавством; б) ініціативність як основа здійснення підприємницької діяльності означає те, що особа повинна систематично прагнути до вдосконалення своєї підприємницької діяльності, більш того, вона не зможе існувати без наполегливої, активної, самостійної й винахідливої діяльності; в) систематичність такого виду діяльності є необхідною умовою досягнення економічних, суспільно-значущих і корисних результатів, що вбачається неможливим шляхом здійснення окремих епізодичних дій підприємницького характеру; г) має своєрідну мету, яка полягає в досягненні економічних і соціально важливих результатів; справа в тому, що будь-яку підприємницьку діяльність спрямовано не лише на отримання матеріальних і нематеріальних благ особою, яка її здійснює, вона є засобом та інструментом задоволення різноманітних соціальних потреб, а також сприяє розвитку економічного сектора держави; ґ) прибутковість такої діяльності, тобто отримання грошового доходу від її провадження, що є обов'язковою умовою її здійснення, цілком, яку ставить перед собою особа, що займається чи вирішує зайнятись підприємництвом.

Саме такі ознаки впливають з вищевказаного нормативного визначення поняття «підприємництво». Їх вдало доповнює теза С. В. Степанова про те, що такий вид господарської діяльності здійснюється на власний ризик суб'єкта господарювання: «це означає, що за порушення договірних зобов'язань, кредитно-розрахункової і податкової дисципліни, вимог до якості продукції та інших правил здійснення господарської діяльності суб'єкт господарювання

¹ Господарський кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 436-IV : ред. від 10.11.2018.

самостійно несе відповідальність, передбачену законодавством України. Таким чином, суб'єкт підприємництва покладає на себе як позитивні, так і негативні наслідки підприємницької діяльності» [2, с. 225]. Розширює характеристику підприємництва в своїх дослідженнях В. М. Селіванов, відносячи до його найсуттєвіших ознак такі: «економічна самостійність; автономна воля суб'єкта; ініціативність; творчий новаторський характер; систематичність; ризикованість; повна майнова відповідальність; мета такої діяльності – отримання прибутку; правомірність» [3, с. 8]. Отже, для того щоб мати можливість бути учасником публічного договору, суб'єкт господарювання повинен на постійній основі провадити легальну самостійну ініціативну й оригінальну прибуткову господарську діяльність. Якщо остання не матиме принаймні однієї з указаних ознак, вона не може бути визначена як підприємництво.

У свою чергу, приклади підприємницької діяльності, яка здійснюється на основі публічного договору, прямо зазначено в ч. 1 ст. 633 Цивільного кодексу України. Серед них: роздрібна торгівля, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, а також медичне, готельне й банківське обслуговування. Вважаємо необхідним більш детально розглянути перелічені види підприємницької діяльності, зокрема з метою конкретизації суб'єктів, які безпосередньо її реалізують. Проте із певним застереженням – нами будуть розглянуті лише деякі з указаних видів підприємницької діяльності, тому що всі вони за своїм змістом є достатньо об'ємними. Кожний окремих вид може стати предметом наукової праці монографічного характеру, що в межах цього дослідження не уявляється можливим через вимоги до обсягу такої наукової роботи.

Роздрібна торгівля є формою господарсько-торгівельної діяльності (ч. 1, 3 ст. 263 Господарського кодексу України), вона здійснюється суб'єктами господарювання та передбачає обмін товарів або послуг на гроші. Під товарами та послугами в цьому випадку необхідно розуміти дві категорії: 1) продукцію виробничо-технічного призначення (наприклад, «сировина та матеріали; напівфабрикати; комплектуючі вузли та деталі; енергія та енергоносії; робочі машини та обладнання; важке обладнання; основне та допоміжне обладнання; транспортні засоби; допоміжні матеріали; пакувальні матеріали; допоміжні комплектуючі приналежності готової продукції; канцелярські товари для офісів; послуги промислового характеру; будівлі та стаціонарні споруди; передавальні пристрої; земельні ділянки» [4, с. 44]); 2) товари народного споживання, призначені для продажу широким верствам суспільства для задоволення їх особистих і побутових потреб. Отож, у цьому разі юридичні особи та фізичні особи-підприємці безпосередньо укладають публічний договір лише в тому

випадку, якщо їх індивідуальна, самостійна й, оригінальна господарська діяльність передбачає обмін товарів виробничо-технічного характеру чи призначених для задоволення особистих потреб суспільства на інший специфічний товар – гроші. Звертаємо увагу на той факт, що здійснення роздрібної торгівлі супроводжується не лише публічним договором, а й іншими договорами – поставки, купівлі-продажу, оренди, лізингу тощо, що прямо впливає з нормативних приписів ч. 4 ст. 263 Господарського кодексу України, причому укладення першого передусе наявності останніх.

Перевезення транспортом загального користування. Така підприємницька діяльність здійснюється за допомогою транспортних засобів загального користування, тобто маршрутних транспортних засобів, до яких законодавцем віднесені автобуси, мікроавтобуси, тролейбуси, трамваї й таксі, що рухаються за встановленими маршрутами та мають визначені місця на дорозі для посадки (висадки) пасажирів (п. 1.10 Правил дорожнього руху¹). Водночас у ст. 915 Цивільного кодексу України прямо вказується на те, що такий вид договору перевезення є різновидом публічного договору (ч. 2), окрім того, «перевезення, що здійснюється юридичною особою, вважається перевезенням транспортом загального користування, якщо із закону, інших нормативно-правових актів або ліцензії, виданої цій організації, випливає, що вона має здійснювати перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти за зверненням будь-якої особи» (ч. 1). Як випливає з цього положення, перевезення транспортним засобом загального користування в межах провадження підприємницької діяльності може здійснювати суб'єкт господарювання, якщо він є юридичною особою – організацією, створеною відповідно до чинного законодавства, що пройшла встановлений порядок реєстрації. Основні засади створення та діяльності юридичної особи закріплено в підрозд. 2 гл. 7 Цивільного кодексу України, де вказано на те, що вони можуть бути особами як приватного (ч. 2 ст. 81, ст. 87), так і публічного права (ч. 3 ст. 81).

Юридична особа приватного права створюється засновником (засновниками), тобто фізичними особами, на підставі відповідних установчих документів, зокрема статуту. Інший вид юридичної особи (приватного права) утворюється на підставі відповідного указу чи розпорядження органів державної влади чи місцевого самоврядування. Згідно з ч. 3 ст. 167 Цивільного кодексу України держава має право брати участь в організації та діяльності таких осіб. Разом із тим положення Господарського кодексу України, що регулюють

¹ Про Правила дорожнього руху : постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306.

порядок здійснення підприємницької діяльності, виключають участь держави (органів державної влади) й органів місцевого самоврядування у здійсненні підприємницької діяльності (ч. 4 ст. 43).

Узагальнюючи вищезгадані положення, зазначимо, що перевезення транспортними засобами загального користування може здійснюватись юридичними особами приватного та публічного права, але в підприємницькій діяльності останніх повинна бути виключена діяльність будь-яких органів державної влади та місцевого самоврядування. Факт створення цими органами особи публічного права не суперечить указаним положенням Господарського кодексу України в частині заборони органам державної влади займатися діяльністю, яка має ознаки підприємництва.

Водночас загальновідомим є той факт, що перевезення транспортом загального користування, зокрема маршрутними автобусами та мікроавтобусами, здійснюється не лише юридичними особами, а і фізичними особами-підприємцями. На підтвердження зазначеного можемо послатись на звіти про виконання договорів про закупівлю транспортних послуг, розміщені на офіційному веб-порталі оприлюднення інформації про публічні закупівлі України. Предметом закупівлі відповідно до першого звіту за договором, укладеним 17.08.2016 між Департаментом культури Харківської міської ради та фізичною особою-підприємцем, стало «надання транспортних послуг ((КЕКВ-2282, ДК 016:2010; 49.39.3 – перевезення пасажирів наземним транспортом поза розкладом), (ДК 021:2015; 60130000-8 – послуги спеціалізованих перевезень)) для перевезення мікроавтобусом “Renault” учасників за маршрутом: м. Харків – сел. Великі Сорочинці – м. Харків 20 серпня 2016 р. в межах коштів, передбачених на надання фінансової підтримки творчій інтелігенції міста – участь народного ансамблю української пісні “Рідна пісня” КЗ “ЦК Київського району” в Національному Сорочинському ярмарку (сел. Великі Сорочинці, Миргородський район, Полтавська обл.) в рамках “Комплексної міської програми розвитку культури в місті Харкові на 2011–2016 роки”»¹. Схожу послугу, а саме «транспортні послуги, пов’язані з перевезенням пасажирів з м. Токмак, Запорізької обл. до м. Харків та у зворотному напрямку із розрахунку 800 км», було надано за договором від 01.06.2018 фізичною особою-підприємцем

¹ Звіт про виконання договору про закупівлю [послуги з перевезення пасажирів наземним транспортом поза розкладом між Департаментом культури Харківської міської ради та фізичною особою-підприємцем А. А. Аракелян] // Prozorro : офіц. веб-портал оприлюднення інформації про публіч. закупівлі України. URL: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2016-08-17-000286-c/print/contract-ongoing/html/24ea2e91655f4ae5a18842da7213f2fb> (дата звернення: 01.12.2018).

В. М. Гончаровим Національному аерокосмічному університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»¹.

Іншим прикладом здійснення перевезення транспортом загального користування пасажирів фізичними особами-підприємцями може бути довідка щодо пасажирських перевезень у Баришівському районі Київської області станом на 01.03.2013, надана за підписом голови райдержадміністрації, в якій у пунктах 2, 4 і 5 фігурують фізичні особи-підприємці (ФОП «Лук'яненко О. П.», ФОП «Солдатенко», ФОП «Ламазян Аркадій Вазгенович» відповідно), а у пунктах 6, 7 і 8 йдеться про приватних перевізників². Маємо таку конструкцію: де-юре публічні перевезення транспортними засобами загального користування за публічним договором можуть здійснюватись суб'єктами підприємницької діяльності – як фізичними, так і юридичними особами, причому останні в цивільно-правовому законодавстві визначаються як єдині суб'єкти, що можуть надавати такий вид послуг; де-факто послуги з публічних перевезень такого типу здійснюють і фізичні особи-підприємці. Указане дає підстави говорити про невідповідність норм ч. 1 ст. 915 Цивільного кодексу України актуальним реаліям здійснення підприємницької діяльності фізичними особами у сфері перевезень.

Послугу зв'язку (згідно зі ст. 1 Закону України від 16.05.1995 № 160/95-ВР «Про зв'язок», що втратив чинність у 2003 р.), а нині *телекомунікаційну послугу* визначено як «продукт діяльності оператора та/або провайдера телекомунікацій, спрямований на задоволення потреб споживачів у сфері телекомунікацій» (ст. 1 Закону України «Про телекомунікації»³). Оскільки суб'єктом надання телекомунікаційних послуг визначено оператора чи провайдера телекомунікацій, саме вони в цьому випадку є обов'язковими учасниками публічного договору. Операторами та провайдерами комунікацій можуть бути суб'єкти господарювання, що мають право на провадження діяльності в цій сфері. Одні від одних, окрім особливостей

¹ Звіт про виконання договору про закупівлю [послуги з спеціалізованих автомобільних перевезень пасажирів між Національним аерокосмічним університетом ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» та фізичною особою-підприємцем В. М. Гончаровим] // Prozorro. URL: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2018-06-01-000141-b/print/contract-ongoing/html/d4788ce393db41b89fe6976c572780b8> (дата звернення: 01.12.2018).

² Довідка щодо пасажирських перевезень в Баришівському районі за станом на 01.03.2013 // Баришівська районна рада : офіц. сайт. URL: http://www.baryshivskara.gov.ua/wp-content/files/Sesii/33/Rishennya_33_14.doc (дата звернення: 01.12.2018).

³ Про телекомунікації : закон України від 08.11.2003 № 1280-IV.

діяльності, вони відрізняються тим, що перший (оператор), на відміну від останнього, має право на обслуговування та використання спеціального обладнання – телекомунікаційних мереж. З огляду на те, що до таких суб'єктів господарювання не висувається вимог щодо їх організаційної форми, телекомунікаційні послуги (послуги зв'язку) можуть здійснювати юридичні особи та фізичні особи-підприємці, включені до відповідного державного реєстру. Підтвердженням цього також може бути легальне визначення поняття «заявник», яке використовується в Порядку ведення реєстру операторів, провайдерів телекомунікацій¹: «суб'єкт господарювання, який бажає здійснювати діяльність у сфері телекомунікацій, зареєстрований в установленому законом порядку та включений до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» (п. 1.2).

Висновки

Окрім проміжних висновків, зроблених нами у процесі дослідження, вважаємо необхідним акцентувати увагу на існуванні в цивільно-правовому законодавстві щодо укладення публічних договорів низку застарілих термінів, які сприяють виникненню термінологічної плутанини й ускладнюють розуміння зазначених нормативних положень як для пересічних громадян, так і для фахівців у галузі права.

Із метою приведення положень про публічний договір Цивільного кодексу України у відповідність до інших нормативно-правових актів у цій сфері пропонуємо внести такі законодавчі зміни:

1) у тексті ст. 633 Цивільного кодексу України слово «підприємець» в усіх відмінках замінити словосполученням «суб'єкт підприємництва» у відповідних відмінках;

2) у тексті ч. 1 ст. 633 Цивільного кодексу України словосполучення «послуги зв'язку» замінити словосполученням «телекомунікаційні послуги»;

3) у тексті ч. 1 ст. 915 Цивільного кодексу України словосполучення «юридичною особою» замінити словосполученням «суб'єктом підприємництва».

Наприкінці зазначимо, що саме запропоновані вище зміни до цивільного законодавства з метою узгодження положень цивільного законодавства з іншими законами та підзаконним нормативно-правовими актами в сфері публічного договору, обумовляють необхідність здійснення подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

¹ Про затвердження Порядку ведення реєстру операторів, провайдерів телекомунікацій та визнання таким, що втратило чинність, рішення НКРЗ від 11.11.2010 № 514 : рішення Нац. комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, від 01.11.2012 № 560. *Офіційний вісник України*. 2012. № 91. Ст. 3723.

Список бібліографічних посилань: 1. Словник української мови : в 11 т. Т. 6 / за заг. ред. І. К. Білодід. Київ : Наук. думка, 1975. С. 487. 2. Степанов С. В. Особливості господарювання суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2013. Вип. 22, т. 1, ч. 1. С. 224–227. 3. Селіванов В. М. Концептуальні засади Кодексу про підприємництво України. *Право України*. 1995. № 2. С. 3–12. 4. Ковалев А. И. Промышленный маркетинг : моногр. М. : Благовест-В, 2002. 304 с.

Надійшла до редколегії 13.12.2018

Vakulovych E. V. Anachronism in using the notion of “an entrepreneur” to refer to a mandatory participant of a public contract

According to the author, some of the norms of civil law, in particular the provisions regulating the procedure for concluding a public contract are objectively obsolete. Because of this the objective of the article is to study the concept of “an entrepreneur” through the prism of modern legal terminology.

Based on the analysis of the relevant requirements of civil law, it has been indicated that the types of activities within the framework of a public contract may be carried out only by entrepreneurs. At the same time, taking into account the nature of entrepreneurship (commercial economic activity), the author has established the subjects of its implementation: legal entities of state and non-state forms of ownership, as well as individuals (individuals-entrepreneurs).

For more detailed elucidation of the content of the term “an entrepreneur”, the author has considered certain types of commercial economic activity, which is carried out on the basis of a public contract. Thus, it has been noted that in case of retail trade, legal entities and individuals-entrepreneurs directly enter into a public contract only if their individual, independent and original economic activity involves the exchange of goods of an industrial and technical nature or intended to meet the personal needs of society to another specific commodity – money. The author has also determined that de jure public shipment by public transport means may be carried out only by legal entities publicly, but de facto public transport services of this kind are also carried out by individuals-entrepreneurs. The operator or provider of telecommunications – business entities that have the right to conduct activities in this sphere is determined as the subject of providing telecommunication services.

The emphasis has been placed on the existence of a number of outdated terms in civil legislation concerning the conclusion of public contracts that contribute to the emergence of terminological confusion and complicate the understanding of these normative provisions both for ordinary citizens and for lawyers. In order to bring the provisions on public contracts of the Civil Code of Ukraine in line with other normative and legal acts in this area, the author has offered certain legislative changes.

Keywords: an entrepreneur, public contract, entrepreneurship, economic activity, a business entity, an individual entrepreneur, a legal entity of private law, a legal entity of public law.

НА КНИЖКОВУ ПОЛИЦЮ

Доказування у кримінальному провадженні : курс лекцій / [О. О. Бондаренко, Г. І. Глобенко, В. В. Романюк та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О. Юхна ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т № 1, Каф. кримін. процесу та організації досуд. слідства. – Харків : ХНУВС, 2018. – 156 с. – ISBN 978-966-610-235-8.

У лекціях розкрито фундаментальні положення теорії доказів у кримінальному провадженні, проаналізовано основні постулати вчення про докази в кримінальному процесі, охарактеризовано структуру процесу доказування в кримінальному провадженні, розглянуто актуальні питання використання доказів у кримінальному процесуальному доказуванні, досліджено процесуальний порядок проведення слідчих (розшукових) дій.

Для слухачів магістратури, курсантів, студентів, які навчаються в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, в яких готують поліцейських.

Bondarenko O.O., Globenko G.I., Romaniuk V.V., Fomina T. G., Chycha R.P. and Yuhno O.O., 2018. *Prooving within criminal proceedings [Dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni]*. Kharkiv: KhNUVS. (Ed.: Yuhno O.O.).

Криміналістика : підручник : у 2 т. / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. А. Степанюка, В. О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2018. – ISBN 978-966-610-230-3.

Т. 1 / [А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.]. – 384 с. – ISBN 978-966-610-231-0.

Т. 2 / [А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. А. Степанюк та ін.]. – 312 с. – ISBN 978-966-610-232-7.

Підручник орієнтовано на підготовку фахівців для підрозділів досудового розслідування Національної поліції України, але він може бути корисним також і для інших осіб, які навчаються чи викладають у ВНЗ МВС України, практичних працівників органів правопорядку і використовуватись в інших юридичних ВНЗ.

У першому томі підручника, підготовленого за програмою навчальної дисципліни «Криміналістика», затвердженої для викладання в Харківському національному університеті внутрішніх справ, викладено загальнотеоретичні положення криміналістики, питання криміналістичної техніки та криміналістичної тактики, надано практичні рекомендації щодо розслідування злочинів.

У другому томі викладено питання криміналістичної методики, надано практичні рекомендації щодо розслідування злочинів.

Volobuev A.F., Stepaniuk R.L., Maliarova V.O. (eds), 2018. *Criminalistics [Kryminalistyka]*: in 2 vols. Vol. 1, 2. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav.

Запрошуємо читачів ознайомитися також з іншими виданнями, підготовленими працівниками Харківського національного університету внутрішніх справ. Матеріали про них розміщено на бібліотечному порталі Університету (<http://lib.univd.edu.ua>) і на університетському сайті (<http://univd.edu.ua>) в розділі «Новини».

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

До відома наукової громадськості!*

У період з 28 листопада 2018 р. по 27 грудня 2018 р. на базі Харківського національного університету внутрішніх справ відбулися такі заходи:

30.11.2018 – міжнародна науково-практична конференція **«Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави»**;

14.12.2018 – Всеукраїнська науково-практична конференція **«Шляхи покращення професійного рівня працівників кінологічних служб»**;

21.12.2018 – науково-практичний семінар **«Застосування інформаційних технологій в діяльності НПУ»**.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.01 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

29.11.2018 – ЗАВАЛЬНОГО Михайла Володимировича **«Адміністративно-правові засади діяльності та взаємодії державних та недержавних суб'єктів правоохорони в Україні»** на здобуття наукового ступеня (далі – на здоб. наук. ступ.) доктора юридичних (далі – д-ра юрид.) наук за спеціальністю (далі – спец.) 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;

30.11.2018 – ІВАНОВА Сергія Володимировича **«Адміністративно-правовий механізм реалізації державної митної політики в Україні»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.07; ПЕРЛІНА Владлена Станіславовича **«Методика розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи»** на здоб. наук. ступ. кандидата юридичних (далі – канд. юрид.) наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;

14.12.2018 – АБРОСЬКІНА В'ячеслава Васильовича **«Адміністративно-правові засади забезпечення Національною поліцією України публічної безпеки в умовах антитерористичної операції»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07; ЛЬОЗНОГО Олега Анатолійовича **«Предмет доказування у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів у сфері службової діяльності»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.09;

* Електронні версії матеріалів науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів тощо, виданих Харківським національним університетом внутрішніх справ, дивіться також на сайті ХНУВС, режим доступу до розділу: <http://www.univd.edu.ua/uk/dir/401/materialy-naukovo-praktychnykh-konferentsiy-seminariv-toshcho>.

ДАНИЛЯКА Андрія Володимировича **«Особливості взаємодії під час розслідування економічних злочинів, вчинених організованими групами»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.02 відбулися захисти таких дисертаційних досліджень:

21.12.2018 – ЧУМАЧЕНКА Ігоря Миколайовича **«Проблеми правого регулювання процесуальних правовідносин у трудовому праві України»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення; ДУРНОВА Євгена Сергійовича **«Адвокатура в Україні: історійко-правове дослідження (кінець XIX–XX ст.)»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; СЕРБИНОЇ Наталії В'ячеславівни **«Правове регулювання недопущення дискримінації у сфері праці за трудовим законодавством України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.05;

22.12.2018 – БАХАЄВОЇ Альони Сергіївни **«Недійсність правочинів, які вчинено під впливом обману та насильства»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право; ДІЛІГУЛ Аліни Сергіївни **«Недійсність правочинів, які вчинено під впливом обману та насильства»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.05.

Курсантська та студентська наука

У період з 28 листопада 2018 р. по 27 грудня 2018 р. курсантами та студентами Університету **взято участь у таких конференціях, семінарах, круглих столах:**

у науково-практичній конференції курсантів та студентів «Пріоритетні напрями діяльності Національної поліції України» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 12.12.2018).

Взято участь у конкурсах:

у Премії Національної академії наук України для молодих учених і студентів вищих навчальних закладів за кращі наукові роботи;

у XII обласному літературному конкурсі імені О. С. Масельського;

у Всеукраїнському конкурсі «Молодий правник року 2018»;

у XII Регіональному науковому конкурсі молодих вчених.

Курсант університету Вікторія Цебинога стала лауреатом XII обласного літературного конкурсу

У Харківському обласному організаційно-методичному центрі культури і мистецтва відбулось урочисте нагородження переможців обласного літературного конкурсу імені О. С. Масельського, що традиційно відбувається у День пам'яті Почесного громадянина Харківської області, Героя України Олександра Масельського. Серед нагороджених – курсант 4 курсу факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ Вікторія Цебинога. Вона стала лауреатом конкурсу в жанрі «Публіцистика». Її стаття-дослідження «Форми протидії кібербулінгу в сучасному віртуальному просторі» отримала відзнаку конкурсу за актуальність теми, небайдужість до проблем сьогодення. Науковий керівник – провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи ХНУВС, кандидат юридичних наук Володимир Чумак.

Відзнаку вручив заступник голови комісії з питань розвитку місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою Михайло Пилипчук.

Володимир Чумак визнаний найкращим молодим науковцем України за підсумками 2018 року

У Міністерстві юстиції України відбулася церемонія нагородження переможців Всеукраїнського конкурсу «Молодий правник року 2018», серед яких був і представник Харківського національного університету внутрішніх справ провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи, кандидат юридичних наук Володимир Чумак.

Конкурс проводився Міністерством юстиції України та Координаційною радою молодих юристів України при Міністерстві юстиції України за підтримки Інституту політико-правових та релігійних досліджень, органів державної влади, професійних та громадських об'єднань правників, адвокатських об'єднань та Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) у рамках Програми «Нове правосуддя».

Метою конкурсу було визначено сприяти підвищенню кваліфікації та професійному зростанню молодих юристів, престижу їх праці; сумлінному виконанню молодими юристами службових обов'язків; удосконаленню організації роботи, розвитку ініціативності та творчості; підвищенню якості системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації правників; розширенню участі правничої молоді в науково-дослідній роботі; утвердженню поваги до права через довіру до правників.

Конкурс проводився за такими номінаціями: молодий державний службовець; молодий виконавець (державний та приватний); молодий адвокат; молодий помічник адвоката; молодий науковець; молодий юрисконсульт; молодий правник громадський діяч; молодий працівник судової системи; молодий нотаріус.

За рішенням членів експертної ради конкурсу Володимир Чумак став переможцем у номінації «Молодий науковець» і отримав диплом та цінні подарунки.

Молодих правників України вітали та вручали їм нагороди почесні гості та члени експертної ради конкурсу – перший Президент України Леонід Кравчук, заступник міністра юстиції України Іванна Смачило, голова Координаційної ради молодих юристів України при Міністерстві юстиції України Євген Которобай, заступник директора – начальник управління державного майна Департаменту державного майна та ресурсів МВС України Фархад Фархадов, проректор Європейського університету Андрій Бутенко та інші.

Представники ХНУВС – переможці XII Регіонального наукового конкурсу молодих вчених

На базі Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова відбувся публічний захист наукових конкурсних робіт молодих вчених «Гендерна політика очима української молоді», в якому взяли участь представники Харківського національного університету внутрішніх справ.

Мета конкурсу – вивчення та розповсюдження кращих практик забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. За результатами захисту наукових робіт студенти університету стали переможцями конкурсу та посіли призові місця.

I місце було присуджено студенту 4 курсу факультету № 6 Павлу Чекурову за конкурсну роботу «Специфіка рефлексивності юнаків та дівчат-студентів»; науковий керівник – Наталія Греса, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6, кандидат психологічних наук, доцент;

II місце посіла студентка 4 курсу факультету № 6 Катерина Турченко, наукова робота «Чайлдфрі як проблема української молоді»; науковий керівник – Лариса Шевченко, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6, кандидат психологічних наук, доцент;

III місце зайняла студентка 2 курсу факультету № 6 Інесса Чорна з науковою роботою «"Чоловічі" та "жіночі" професії з точки зору сучасної молоді»; науковий керівник – Лариса Шевченко.

Цінними подарунками організаторів конкурсу та членів журі також були заохочені курсанти університету. Серед них:

– курсант 4 курсу факультету № 1 Вікторія Цебинога, наукова робота «Кібербулінг в Україні: гендерний аспект»; науковий керівник – Володимир Чумак, провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи, кандидат юридичних наук;

– курсант 2 курсу факультету № 3 Марія Малькова, наукова робота «Трансформації гендерних стереотипів правоохоронців за останнє десятиріччя»; науковий керівник – Вікторія Доценко, доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3, кандидат психологічних наук, доцент.

Грамотою Департаменту освіти та науки Харківської обласної державної адміністрації були нагороджені:

– курсант 4 курсу факультету № 1 Вікторія Цебинога, наукова робота «Кібербулінг в Україні: гендерний аспект»;

– курсант 3 курсу факультету № 4 Єлизавета Беляєва, наукова робота «Гендерна рівність та працевлаштування жінок з інвалідністю»; науковий керівник – Володимир Чумак;

– студент 4 курсу факультету № 6 Володимир Корепанов, наукова робота «Особливості нормативних вікових криз у жінок 30 і 40 років»; науковий керівник – Лада Чепіга, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6.

НАШІ АВТОРИ

- Бойчук В. Ю.** ➤ Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кафедра кримінального права № 1
- Вакулович Е. В.** ➤ Харківський національний університет внутрішніх справ (далі – ХНУВС), кафедра цивільного права та процесу, канд. юрид. наук
- Горбачов В. П.** ➤ Донецька обласна колегія адвокатів, канд. юрид. наук, доц.
- Ігонін Р. В.** ➤ Національне агентство з питань запобігання корупції (м. Київ), Департамент з питань запобігання політичній корупції, д-р юрид. наук, доц.
- Каленіченко Л. І.** ➤ ХНУВС, кафедра теорії та історії держави і права, д-р юрид. наук, доц.
- Книженко С. О.** ➤ ХНУВС, кафедра криміналістики та судової експертології, канд. юрид. наук, доц.
- Слинько Д. В.** ➤ ХНУВС, кафедра теорії та історії держави і права, д-р юрид. наук, доц.
- Толочко В. В.** ➤ ХНУВС, ад'юнкт
- Шеленіна К. Г.** ➤ ХНУВС, ад'юнкт

ДО УВАГИ АВТОРІВ

ПЕРІОДИЧНІ НАУКОВІ ВИДАННЯ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Крім збірника наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ», Університет є засновником і видавцем ще трьох періодичних наукових видань – збірника наукових праць «**Вісник Кримінологічної асоціації України**», наукового журналу «**Право і безпека**» та електронного видання «**Форум права**».

Вісник Кримінологічної асоціації України

Збірник наукових праць «**Вісник Кримінологічної асоціації України**» видається з 2012 року. За період існування було видано 18 номерів збірника, в яких опубліковано близько 500 наукових статей та значну кількість інформаційних матеріалів з питань, що стосуються діяльності Кримінологічної асоціації України. У 2016 році збірник став переможцем конкурсу на краще видання в системі МВС України.

Програмні цілі: розвиток теоретичної складової наук кримінально-правового циклу, здійснення наукового передбачення тенденцій розвитку науки і практики боротьби зі злочинністю, наукове забезпечення діяльності Національної поліції, сприяння реалізації правоохоронними органами державної політики у сфері протидії злочинності, співробітництво з міжнародними кримінологічними організаціями, аналіз та поширення кращих зразків та досвіду їх роботи.

Категорії читачів: науковці, юристи, курсанти, слухачі та студенти навчальних закладів МВС України, юридичних закладів вищої освіти, працівники правоохоронних органів.

Із 2018 року **періодичність** випуску видання становить 2 рази на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <https://visnikkau.webnode.com.ua>.

Право і безпека

Науковий журнал «Право і безпека» видається з 2002 року. За період існування було видано 67 номерів журналу, в яких опубліковано близько 3200 наукових статей та значну кількість інформаційних матеріалів наукового спрямування з питань, що стосуються тематики видання. Журнал неодноразово ставав призером конкурсів на краще видання в системі МВС України.

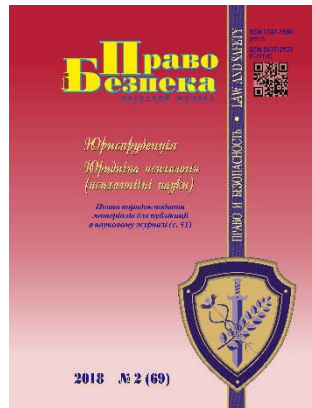
Програмні цілі: поширення результатів наукових досліджень теоретичних і практичних проблем права і безпеки, наукове забезпечення законотворчого процесу та практичної діяльності правоохоронних органів України, сприяння реалізації державної політики у сфері забезпечення прав і свобод громадян та протидії злочинності тощо.

Категорії читачів: усе населення.

Періодичність випуску видання: 4 рази на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <http://pb.univd.edu.ua>.

Форум права

Електронне видання «Форум права» видається з 2005 року. За період існування було видано близько 50 номерів збірника, в яких опубліковано близько 4000 наукових статей.

Призначення журналу: досягнення якісно нового рівня повноти й оперативності задоволення інформаційних потреб суспільства в сучасних знаннях у галузі права.

Категорії читачів: науковці-юристи, працівники правоохоронних органів.

Із 2018 року **періодичність** випуску видання становить 6 разів на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <http://forumprava.pp.ua>.

Редагування *П. О. Білоуса, С. С. Тарасової,
М. В. Цветкової-Верніченко*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі, П. О. Білоуса*
Переклад анотацій *Л. О. Осятинської*
Дизайн обкладинки *І. Є. Єсіної*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 23375-13215 ПР від 27.12.2018.

Підп. до друку 27.11.2018. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 5,6. Тираж 50 прим. Зам. № 2018-26.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
visnyk.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.